

NINCS FOGFÁJÁS TÖBBÉ!

CSALHATATLAN ÚTMUTATÁS

MIKÉP KELLJEN MINDENFÉLE FOGFÁJÁST GYOR-
SAN ÉS GYÖKERESEN GYÓGYÍTNI, A' FOGAKAT
KÉSŐ VÉNSÉGIG ÉPSÉGBEN MEGTARTANI, A'
ROMLOTTAKAT ISMÉT HELYRE ÁLLÍTNI A'
HIÁNYZÓKAT ÚJAKKAL KIPÓTOLNI.

PÁRISI FOGORVOS MAURICE

FRANCZIA MUNKÁJA UTÁN.

Dr. NAGY JÁNOS

Lancet's Chronicle

PESTEN,

GEIBEL KÁROLY TULAJDONA.

1842.

816.664
R₂

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
B 1338/1971
LELTÁRI SZÁM

Nyomt. Trattner-Károlyi betűivel.

ELSŐ SZAKASZ.

A' fogak épségben tartása.

„A' jó fogak alapkövek a' hosszú élet építetéhez. A' jó fogaktól függ a' jó emésztés, mert csak azokkal lehet jól rágni a' jó emésztéstől ismét az egészség, 's a' hosszú élet soha sem lehetséges, valamig ezen gyámlait épségben meg nem tartja“. Ezen mondásával Hufelandnak, egy híres német orvosnak kezdem én el a' fogakról, 's azoknak nyavalyáiról szóló ezen kis munkámat. Fájdalom! többnyire az emberek csak akkor kezdenek fogaik ápolásáról gondolkodni, midőn azok rájuk nézve a' legrettenetesebb fájdalmak kútforrásává váltak. Bár az egészség, és jólét a' fogaktól függ, mégis, mi igen csodálatos, igen elhanyagoltatnak azok, míg az emberek figyelmüket temérdek tárgyakra függesztik, mellyek a' jólétre nézve átaljában, koránsem olly fontosak.

Először is azt akarjuk bővebben érinteni, mire a' nagy Hufeland főlebbi szavaival röviden czélozott. A' test folyvásti munkasságra van teremtve, 's ezen munkásságát a' testnek, melly az érverésen érezhető, még az álom sem szakasztja félbe. Ezen munkásság által azonban a' test ereje foly-

vást fogy; szükséges tehát a' további életre hogy a' testi erő azon mértékben pótolassék ismét vissza, a' mellyben fogy; 's ez a' tápszerek által történik. De hogy az eledetek tápláljanak, meg kellemésztetniök. Az emésztés eszközei között a' fogak felső helyen állanak. Ezek aprózzák- és zúzzák szét az ételt, hogy a' gyomor képes legyen azt tovább feldolgozni. A' ki tápszerait szájában előre fel nem dolgozza, mielőtt elnyelné azokat, a' ki tehát igen mohón eszik, 's azon bal véleményben van, mintha a' gyomor a' fogak működését átvállalhatná, annak az ebéd vagy vacsora nem hogy táplálására szolgálna, hanem szükségeskép bajokat fog szerezni. Sok legsúlyosabb, és legveszélyesebb nyavalya csak a' hibás emésztés következménye. Még más kárt is tesz a' fogak elvesztése. Itt különösen meg kell említnünk

1) A' beszéd érhetelenségét;

2) Az arcz elcsúfulását.

Némelyek előtt csekélységnek látszhatik ezen két baj, 's valóban nagyobb része az embereknek koránsem nézi ezeket olly fontosoknak, mint a' milyen az egészség végromlása, melly a' fogak vesszességét szokta követni. De azért a' két nevezett dolog csakugyan még is kárnak tekinthető. — Bizonyosan kevesen lesznek olvasóim közül, kiknek nem volt volna soha alkalmuk, a' szép, különösen értelmes beszédből hármló nagy hasznokat tapasztalni. Sőt sokaknak multhatatlan szükség értelmes előadással birni, kik közzé különösen a' hitványok tartoznak. Minő fontosságuk pedig a' fogak a' beszéd műszereivel szoros összefüggéseknél fogva, erről csak akkor győződnek meg az em-

berek rendszeren, midőn néhány fogat már elvesztettek, mikor tehát már — késő.

Mi pedig az arcz szépségét illeti, ennek saját-kép egy ember előtt sem kellene közömbösnek lenni. Az öreg emberek arczának gyakran borzasztó beesése, leginkább a' fogak vesszességétől származik. A' fogakkal együtt elenyészik az arcz részének természeti összehangzása, és alakja. A' zápfogak elvesztését követi a' két orca összeesése; az előfogak hiánya, az egész arcot eltorzítja, természetgyámodait nélkülözvén az. Némely ifjú ember csak azért látszik öregnek, és eléltnek, mert nincsenek meg már a' fogai. — De talán eléggé kiviláglik a' mondottakból a' fogak becse, és fontossága.

Menjünk tehát által haladék nélkül azon esz-közökre, mellyek által a' fogakat épségben megtartani, 's a' fognyavalyákat elkerülni lehet. — A' fogak épségben tartására fordítandó figyelmet nem lehet elég korán kezdeni. Már a' leggyengébb gyermekkorban, meg kellene a' fogakat naponkint vízzel tisztítani; 's ki ezt eddig nem tette határozza el rögtön magát fogaitól a' kellő ápolást meg nem vonni. — A' fogak tisztításáról itt azonnal megemlíthetjük a' legszükségesebbet, mivel a' fogak helyes tisztítása főeszköz épségben tartásukra. — A' fogtisztítás legegyszerűbb módja abban áll, hogy az ember tiszta kút- vagy forrásvizet vesz a' szájába, egyik újját ajakai és fogai alá viszi, 's fogait dörögöli. Hogy a' közhelyeket is meglehesen tisztítani, a' vizet szánkban hátra szíjjuk, 's azután ismét előre taszítjuk, hogy a' fogak közein keresztül járlasson. A' tisztítás ezen módja ment minden

kártékony következményekről, a' legjobb, 's mindenkinél elegendő, ki természeti életmódot folytat, 's egészsége ápolását el nem hanyagolja. Az újjakkali dörögölés sem a' foghúst meg nem sérti, sem a' fogak zománczában kárt nem tesz, melly ilyen módon késő vénségig épségben megmarad.

De kinek romlott nedvei vannak, kinek fogai ártalmas befolyásoknak kitétvék, az előtt elhanyagoltattak, ennek erősebb eszközökkel szükség fogait tisztítani; ide tartozik a' fogpor és a' fogkefe. Temérdek sokféle fogport ismerünk mellyek között sokan vagynak, mellyek még a' megsárgult fogakat is kevés idő alatt megfehérítik, kifényesítik, de nagyobb része ezen sebes munkálattal (heroicus) szereknek ártalmas, igen erősen hatván a' fogakra. Visszaadják a' fogaknak előbbi fehérségeket, de el is készítik bizonyos vesztoket, 's elébb utóbb megszabadithatlanul semmivé teszik azokat. De különösen a' ne talán homoeopathiai gyógymóddal élőknek vigyázóknak kell lenni a' fogporok megválasztásában, mivel mind azok, mellyeknek fő alkotó részek orvosi szerek, a' homoeopathia gyógyszerek sikerét képesek megsemmisíteni. — Menjünk keresztül most a' legjelesebb fogporokon.

A' porrá tört korom hírét nevét hihetőleg azon körülménynek köszöni, miszerint a' kéményseprők fogait mindig fehéréknek látjuk, mit csak amúgy könnyedén, a' korom hatásának tulajdonítottak. De a' kéményseprők fogai csak a' kormos arczali ellenzetnél fogva látszanak fehérebbeknek, mint a' millyenek valósággal; 's nyilván tapaszt-

taljuk, hogy a' ki kormot használ az fogai baján nem csak nem segít, hanem csípősségénél fogva képes is a' fogakat idővel, 's gyakran idő előtt megromlálni.

A' czigárhoam a' megsárgult fogak ellen igen sikeres szer, de a' gyakori alkalmazás által árt a' foghusnak, melyet gyulladásba hoz, 's a' fogaktól elválaszt.

A' Kinaport minden homoeopathiai gyógyításban kerülni kell. Legsikeresebb az midőn a' foghús beteges, a' miatt a' fogak lógni kezdenek. A' fogak zománczát nem rongálja ugyan ez meg, de a' folyvásti alkalmazás után megsárgítja.

A' konyhásó ugyan nem ártalmas, de nem is használ semmit.

A' timsó sokkal összehúzóbb szer, hogy sem ajánlani lehetne.

A' fogtisztító veres higany (mercurius dentifricius ruber) igen jó fogpor, de nem szabad gyakran használni, 's a' homoeopathiai gyógyítás alkalmával épen kerülni kell.

A' szénpor melly vagy valamelly gyenge fának: p. o. hársfának vagy pergelt kenyérhéj szenéből készül a' legjobb. Finom porrá törve igen gyorsan tisztítja az a' fogat 's a' fogzománczot épen nem rontja. Lehet hozzá tenni egy kevés szantalfaport is. Ezen fogpor megfelel egyszerűs mind minden követeléseknek, mellyek a' homoeopathiai gyógyítás mellett igénylendőek. Helytelen gáncs az, mintha a' szénpor könnyen a' foggerincz és a' foghús közzé tapadna, 's ez utóbbit megfeketítné. Ha ez csakugyan megtörténik, bi-

zony ennek nem a' fogpor, hanem a' foghús az oka, 's ekkor olyan szerek használandók, melyek a' foghús szétválása ellen javasoltatnak.

Mi a' többé összekevert fogporokat, mákony készítményeket, lekvárokat, valamint a' vizeket, nyeleket, és festvényeket is illeti, melyek mint fogtisztító szerek annyira magasztaltatnak, nagyobb részőket a' kuruzsolóknak engedjük, a' jobbakkal közüllök alább megösmarkedendünk.

A' fogkefék nagyobb divatban vannak, mint érdemlik. Különösen a' járatlanok kezeiben ártalmasokká válhatnak. Mivel a' foghúst részint megsértik, részint a' fogakról letaszítják. Leghasznosabbak még azon fogak közötti helyeknek tisztítására, melyeket újjainkkal el nem érhetünk. Czélszerű használat mellett úgy tekinthetnek, mint apró fogvájók, melyek arra valók, hogy a' fogak közt megtelepedett nyálkát kitakarítsák, melly által a' fogaknak, és a' foghúsának némelly nyavalyáktól megőrzését eszközölhetik. A' fogkefe vásárlásakor jól meg kell a' fogkefét választani, 's a' fogakat is tekintetbe venni. A' jó fogkefének egyenesnek, és puhának kell lenni. Nyolcz, — tíz éves gyermekek számára két serte soruaknak kell lenni; tíz—húsz évesek számára három egymás mellett szorosan álló sorú kívántatik. Az idősebbek négy — öt sorú kefét is használhatnak. Mivel mindazáltal némelyeknél a' fogak rövidebbek, vagy hosszabbak mint másnál, ezekhez kell alkalmazni természetesen a' fogkefe szélességét is. A' foghúsra is illő tekintettel kell lenni. Minél puhább ez, annyival puhábbnak kell a' kefének is lenni. A' kefével

tisztításkor köralakú mozgásokat kell tenni a' foghústól fogva, le a' fogak felé. A' felső fogaknál tehát inkább felülről alá felé, az alsóknál pedig inkább alólól felfelé kell tisztítani. Ha a' foghús felé kefélünk, könnyen félre taszítjuk azt, 's elválasztjuk a' fogtól, ha pedig csak oldalaslag kefélünk füstbe mennek azon egyedüli hasznok, melyek a' kefével járnak, a' kefe szálai nem tisztítván ki a' fogak közti helyeket. Az igen ingerlékeny fogú vagy foghúsú személyeknek olyan kefék valók, melyekben disznó serte helyett puhább szőr, p. o. kecske - vagy borz szőr van.

Sok emberek, kik soha fogaik iránt figyelemmel nem voltak, úgy megszokták a' sárga fogak látását, hogy azt gondolják nem is lehet máskép. De ez igen balgatag vélemény, mivel gyakran nem a' fogak felülete az mit látni vélnak, hanem csak a' borkő, fogborkő, melly a' hanyagság miatt annyira elharapódzott, hogy a' fogakat most már egészen betakarja. Ha pedig egyszer a' hanyagság által azon mészfajú gyülevész a' fogakon és körülük megtelepedett, mellyet borkőnek nevezünk: ezt ügyes orvos, vagy seborvos által apró éles műszerek által kell letisztítani, mert míg ez nem történik, semmi tisztítás nem képes a' fogak rendes fehérségét vissza adni.

Honnan származzék a' borkő, nincs még egész bizonyossággal kipuhatolva. Különösen az alsó állkapocs metsző, 's zápfogain gyűl az meg, 's inkább az idős mint fiatalabb személyeknél mutatkozik. Gyurmája is különbféle, mi úgy látszik a' vérmérséklet különbféleségétől függ, mivel állítólag a'

nyálkás vérmérsékletűeknél inkább iszapfélének, a' vérmeseknél inkább a' fogakhoz erősen tapadónak, keménynek és fekete barnás színűnek, az epések-nél végre inkább sűrű sárgás cserepekben vagy rétegekben találták azt. Annyi bizonyos, hogy a' borkő leginkább azoknál mutatkozik, kiknél a' nyáleválasztás igen nagy mértékben történik; ezen utolsó okból a' dohányozók fogain rendszeren sok borkő van. Némelly ritka esetekben úgy megszaporodik a' borkő, hogy a' fogak felét eltakarja, 's előltekintve úgy látszik mintha az ilyen személyeknek csak egy foguk volna a' szájokban, vagy mintha minden fogaik össze volnának növe. Hogy a' borkő a' fogaknak igen ártalmas, kétséget nem szenved. A' fog azon részéhez, melyet betakar, nem hagyja a' levegőt férni, mi által a' fogzománcz először elpuhul, azután pedig feloszlik. A' zománcz nyavalyája azután tovább terjeszkedik, 's meglepi a' mélyebben fekvő csontállományt. Ehhez takarodik azután a' borkő is, ingerli azt, gyúladást és csontszűt okoz. A' fog, és foghúsközzéti egyesület ez által természetesen felbomlik, a' fog lógni kezd, 's végre kiesik. Más alkalmatlanságok, melyek a' borkővel egybekapcsolvák; az undorító kinézésben 's a' száj kellemetlen szagában állanak.

A' szükséges óvási szabályok közzé tartozik, hogy a' fogak borkőtől meg tisztítását csak ügyesnek ismert orvosra, vagy seborvosra bizzuk, hogy a' borkővel együtt a' fogzománcz is elne távoztassék. A' műtétel csak meleg időben, és déltájban végre hajtandó, mert a' borkő mint boríték által elszoktatott

fogakbana' hirtelen hozzájuk férő hideg könnyen kárt tehet. A' borkő eltakarítására különösen ügyelni kell, hogy a' fogak újra el ne romoljanak, borkövet ne kapjanak. Ki a' műtételtől fél, megpróbálhatja a' következő házi szert. A' csipke rózsamagvait, meg kell pergelni, mint a' kávé, vízben megfőzni, 's a' levét meginni. Ezen szer ismételt használata sokat megszabadított már a' borkőtől, minden más szer nélkül.

Az eledelek megválasztására is ügyelni kell annak, ki fogait épségben megakarja tartani. Az alsóbb néposztálynál a' nehéz emésztetű kemény ételek, a' felsőbb rangúaknál a' czifra szakácmesterség eszközlik a' fogak végromlását. Átaljában az állatok országából eledelek ártalmasabb hatásuak a' fogakra, mint a' növényországbeliek. A' füstölt, és besózott hús naponkénti eledelnek használva leginkább árt a' fogaknak; ezért kapják meg a' tengeren soká utazók olly könnyen a' sülyt, azon borzasztó nyavalyát, mely a' foghús vérzésével, 's a' fogak lógásával kezdődik. Hogy a' czukros ételek a' fogaknak ártalmasok volnának egészen alaptalan állítás; csak a' kemény czúkor evése lehet ártalmas, a' dörgölésnél fogva a' fogzománczot épen úgy rongálván az, mint más kemény test. A' fanyar savanyúságok, mint az éretlen gyümölcsök ártalmasok a' fogaknak, maga a' fogak elvételése mutatja már azt. A' szeszes italok szinte ártalmasok, könnyen gyúladást okozván, a' száj gyengébb részeiben, különösen a' foghúsbán. A' meszes vízzeli élés után a' fogak korán ki hullanak. Minden kemény testek, mint: p. o. dió, mogyoró feltörése, vagy szétzúzása okvetetlenül

ártalmas, bár következménye gyakran csak évek lefolyta után tapasztalhatók. — Az igen meleg ételek és italok a' száj véredényeit kiterjesztik, 's az által a' foghúsban vérzésre való hajlamot okoznak. Az igen hideg tápszerek és italok ellenben félre hajtják a' vért a' szájüregből, ingerlik a' fogak idegeit, 's gyakran olyan saját okozzák a' fogfájásnak, mellynél a' foghúsban semmi hibáját nem láthatni. De legártalmasabb a' hidegnek a' meleggeli hirtelen váltakozása, melly a' fogak és foghús edényeit szétszaggatja. Ártalmas szokás tehát meleg ételek evése közben inni. Legalább az ivás előtt egy darab kenyeret kellene rágni, hogy a' fogak egy kevésbé kihűljenek, 's az átmenetel a' melegről a' hidegre ne legyen olly érzékeny. — Az idő is ártalmas lehet a' fogakra nézve; óvakodni kell tehát kemény hidegben tátott szájjal lélekezni. De közvetve is a' meghűlésből származott nyavalyák által kárt tehet az idő a' fogakban, 's tudva van, mikép a' csúsz, (rheuma) gyakran a' fogakra telepedik. Ki tehát fogait épségben akarja megtartani, vagy soha se mossa a' fejét, vagy a' mi jobb csak jó meleg helyen, 's előbb ki ne menjen mig a' haja jól meg nem száradt, 's kerülje az alacsony és nedves tájékon tartózkodást, az alacsony nedves szobákat. — A' kendőzők, és némelly szépitő szerek hasonlókép rongálják a' fogakat. A' szépitőszerek többnyire mérges szerekből állanak, minéműek: a' dárdany, vagy piskolcz, kéneső és ón, mellyek mind ártalmasak a' fogaknak. Ide tartoznak némelly hajfestő szerek, mellyekben égető állományok vannak. — Ki ásványvizet kénytelen

inni, vigyázzon hogy ne sohat, 's ne minden nap igyék. Legalább a' fogak ápolására egyszersmind a' legjobb gond fordítandó, mivel az ásványvíz azokat különben könnyen elvásolja, megsárgítja, 's fájósokká teszi.

Fogaink közt kemény testeket tartani hasonlókép ártalmas lehet. Ezen tekintetben meg kell említnünk némelly asszonyok helytelen szokását, kik öltözködés közben igen gyakran sok gombostűt tartanak fogaik közt. Hasonló, sőt még gonoszabb következményei vannak a' férfiaknál a' cserép-pipából pipázásnak. Némellyeknél ez által, a' szegletfogak a' hátúlsó metszőfogak annyira elkopnak, hogy végre a' pipát egyik oldalon tartani nem képesek. A' dohányfüst magában nem ártalmas a' fogaknak, de igen is a' meleg és hideg hirtelen váltakozása, mellyre némelly pipázók olly kevésbé figyelnek, Soha sem kellene szipákat (cigarro) vagy rövid szárú pipából dohányozni, mellyek a' füstöt igen melegen viszik a' szájba, vagy legalább nem kellene hideget inni rá, mig a' fogak egy kevésbé ki nem hűlnek. Már maga a' hideg levegő, a' pipázástól felhevült fogakra hat, 's a' fogideg gyűladását okozhatja, mellyből gyakran csontszú származik, melly különösen azoknál telepedik meg a' fogakon, kik ezen nyavalyára hajlandók.

Az eledetek maradványait soha sem kell a' fogak közt hagyni. A' száj melege könnyen rothadásba hozza azokat, mit azután azok a' fogakra ragasztanak. Ezért jó minden ebéd, 's vacsora után a' fogvájót használni, hogy az ételek maradványai mellyek a' fogak közt fennakadtak, a' borkövet

előmozditják, és csontszut okoznak, kitakaritassanak. A' fogvájót különbféle anyagokból készítik. Legrosszabbak az érczből készültek, mert mind a' fogzománczot mind a' foghúst könnyen megsértik. Jobbak a' tollból készültek, de még ezek is kemények ha húzott író tollakból, csináljuk. Legjobbak a' halcsontból, vagy valamely hajlós puha fából készültek.

Minden reggel tisztítsuk ki szánk és fogainkat, 's minden evés után öblintsük ki szánkat; a' dohányozók lefekvés előtt is tegyék azt. Valóban csodálatos, hogy lehetnek emberek, kiknél valószínű szokássá vált a' száj és fogak tisztítását elhanyagolni, holott semmi sem lehet undorítóbb, mint a' rút fogak, a' kellemetlen szájbüz, melyek egymással rendesen karöltve járnak. Ha ezen emberek sokkal alacsonyabban gondolkodnak, hogy sem saját jóléteket kevés fáradtsággal megvásárolnák, legalább a' mások érzékeit kimélniek kellene, kik gyöngédebb érzéssel bírnak, 's nemesebb gondolkozásnak mint ők. Az efféle hanyagság természeti következményei aztán: 1) A' száj terjedelmesb gyuladása: 2) A' fogak lógása, 's végre általános kihullása.

MÁSODIK SZAKASZ.

A' fogfájás gyógyítása.

A' fogfájás olyan nyavalyafaj, mely több különös nyavalyafajtákat foglal magában. A' fogfájás elleni biztos általános szer épen olyan forma volna, mint a' gyermeknyavalyák elleni bizonyos gyógyszer; oly temérdek bajok elleni gyógyszer volna, melyeket ugyan egy közönséges nevezet alatt foglalnak be, melyeknek okai 's természete azomban nem csak egymástól felette különbözők, hanem gyakran egymással épen homlokegyenest ellenkezők. Valamint tehát nem reménylhetjük helyesen, egy olly gyógyszer' feltalálását, mely minden nyavalyák elleni általános gyógyszer(panacea)névét megérdemelné, mivel a' nyavalyák közül sokan különböző, sőt épen ellenkező gyógyszereket kívánnak, épen olly kevésbé lehet számolni a' fogfájás elleni csálhatatlan gyógyszerre. Innen van, hogy némelly gyógyszerek, melyek bizonyos esetekben a' fogfájást a' legjobb móddal elűzték, más esetekben vagy semmi hasznot nem tesznek, vagy még nevelik a' fájdalmat; innen van, hogy a' fogfájás elleni általános szer, épen olly idétlenség, mint kivétel nélkül minden általános szerek.

Ki sikerrel akar tanítani, jól kell különböztetnie: (qui bene distingvit, bene docet.) Hogy tehát a' fogfájás minden faja ellen az igazi segéd-szereket ajánlhassam, a' fogfájás fajait kell elő-

ször meghatároznom, 's akkor kiviláglik, mikép azon közönséges ellenvetés, mintha az orvosok ezen nyavalyák ellen semmi biztos gyógyszerert nem tudnának, csak azon alapúl; mivel a' fájdalom különböző nemeit némelly orvosok összezavarják, 's azon gyógyszereket, mellyek egy bizonyos faj ellen használtak, egy másiknál veszik elő, mellynél lehetetlen segítniek. Vannak azonban, néhány jó palástoló szerek a' fogfájás csilapítására, mellyek a' fájdalom több fajai ellen alkalmazhatók, 's innen van, hogy némelly efféle szerek általánosabb érvényességgel bírnak mint mások.

Ha a' fogfájás soká tart, és súlyos, nem kevés befolyással van az egészségre nézve. A' folyvásti álmatlanság, erős hideg vagy láz félrebeszélés, eveskelések, fekélyek, csontszú, rágódás, ájulás, 's más efféle gonosz bajok lehetnek kísérői. Legközönségesebb fajai a' következők. Van fogfájás mellyet okoz: 1) egy vagy több odvasfog: 2) azon ideges hártya gyuladása, melly a' fogakat beburkolja, 's melly egyszersmind a' foghúsrá is elterjed, 3) a' fogidegekre telepedt hideg nátha féle csipősség: 4) a' nedvek általános csipőssége, akár súly (köszvény) vagy másféle legyen az; 5) a' kúzbórló csóféle anyag: 6) a' fogzás nehéz munkája a' csecsemőknél. Egyébiránt már Mauriceau különös fajtát említette a' fogfájásnak, a' híres Raulin pedig a' méhkóros (hysterica) nőszemélyeknél, nem is említvén a' többi fajokat, mellyek lényegesen nem különböznek egymástól annyira, mint a' fölebb említettek. Gyakran megbokrosodnak a' fogfájás különbféle

bajainak okai 's az ilyen esetekben a' szerek megválasztása ugyan nem annyira korlátozott, de lassabban is munkálnak, 's a' különböző fajok ismertető jelei is igen homályosak.

Lássunk először odvasfog okozta fogfájásról.

A' fog rothadása megmezteleníti a' fogban levő ideget azon edényektől, mellyek azt éltetik és táplálják. A' megmeztelenített ideg soha sem érzi a' levegőt, az italokat, az ételeket, sőt azon rágó nedvet is, melly a' fogat emészti, ingerültség és fájdalom nélkül, mellyek azonban súlyosabbak, néha csekélyebbek lehetnek. Ha a' fog már nagyobb részint elrothadt és odúvá vált, az efféle fogfájás igen világos 's nincs szükség semmi ismertető jelekre. De az olyan szájban, mellyben több odvas fog fészkel, másnemű fájdalom is dühönghet, mellyben a' rothadásnak semmi része. Ezt a' különböző fajok ismertető jeleiről kell ki puhatólni.

Az egészen megromlott fogat, mellynél már a' ki tömés (plombirozás) sem alkalmazható többé ki kell huzni, mert igen veszélyes azt meghagyni, ha mindjárt az idege már kihalt volna is. Nem csak folyvást kellemetlen szagu attól a' száj, hanem a' foghúst is meglepi a' rothadás a' szomszéd fogak részint a' rágásban akadályozvák és hasznavehetetlenek, borkóval beborítvák, részint a' rothadás végre ezekre is kiterjed, a' gonosz mindig tovább harapózik. Néha a' rothadó anyag mint *Sennert* és több mások tapasztalták, azon apró lyukakon, mellyekben az idegek, és üterek, a' fogba nyúlnak egész a' fog gyökereig, 's az állkapcsok üregéig hat, a' midőn aztán az állkapocs oldalain, vagy az ajakcsonton kemény kelések tá-

madnak, melyek soha sem gyógyíthatók, valamig a' romlott fogat ki nem huzatjuk. Az állkapocs sípólya és rothadása, azon legveszélyesebb következmények melyektől tartani lehet, ha az igen romlott fogakat sokáig meghagynók. Ki a' fog elvesztésétől csak azon okból idegenkedik, mivel disztelenítő csorbaságot okoz ezen hijjányt mesterséges fogakkal kipótolhatja, különösen ha a' rothadás nem a' fog gyökeréből jő, hanem felül, a' koronán vagy is a' fognak a' foghus felett kiálló részén kezdődött, 's ilyen módon a' koronát elemésztette. Ilyen esetekben midőn még a' gyökök jók, csak a' korona porhanyóssá lett részét kell letörni, és azután mesterséges fogat tengerilő csontjából, vagy ember főből betenni.

Azon esetekben, midőn mára' gyökök egészen megromolvák, ki kellene azokat venni, de ezen műtétel igen fájdalmas 's szeretnek tőle mind az orvos mind a' beteg megszabadulni. Ezen esetben azon szerek tennének derék szolgálatot, melyeknek mint titkoknak némelly fogorvosok birtokában vagynak, 's melyeket a' romlott fogak odújába alkalmaznak, melyektől állítólag olly könnyen elválnak, hogy kevés idő múlva minden fájdalom és baj nélkül az ujjakkal kiszedhetők. Semmi okunk nincs kételkedni az efféle szerek letezéséről. A' krasztheimi C r a t o eszen sikert a' bolondító csalmatok, és a' nyúlárnyék vagy spárga gyökerétől varták, melyeket a' fogüregébe kell tenni, de csak uémellyek állítása, nem saját tapasztalása után. Ezen orvosi javallatnak alapját alkalmasint már C e l s u s vetette meg, ki a' bolondító csalmatok gyö-

kerét vízben eczettel elegyítve vagy borban a' fogfájás ellen már rendelte, de azon kívül, hogy hihetőleg ezen szer csak a' fájdalmat csilapítani, nem pedig a' fog gyökereit feloldozni képes, más tekintetben annyira kétes sikerű, hogy azt helyesen sekinek sem javalhatni. A' spárga gyökérnek ezen sikere még kevésbé valószínű.

Riverius a' hunyor féle szereknek ezen erejét annyira magasztatja, hogy az által még az egészséges fogakat is könnyen elveszthetni, ha a' romlott fograi alkalmazás közben azokat előre viasszal meg nem ójjuk, a' hunyor féle készítményekkel érintkezéstől. Egyszersmind hasonló cél elérésére említ bizonyos, fűtéből (kutyatej euphorbia) és tömjénporból készült tésztát kevés liszt langgal elkészítve, továbbá boglár virág gyökeret (Ranunculus) az epergyökér héjját, a' giliszta hamvát, 's több efféléket, de a' melyeknek a' hunyorféle készítményt mint legsikeresebb szert mindnyájoknak eleibe teszi. J o e l F e r e n c z a' legbiztosabb hangon állítja, hogy a' ki fogait minden fájdalom nélkül újjjaival ki akarja venni, csak egy fél lat ammonia — vagy galbanmezgát elegendő fűtej — vagy bolondító csalmatoknedvben olvaszson fel 's a' nedv felemésztéseig gyengén főzzön meg, 's ebből azután apró golyókat csináljon, 's ezeket tegye egy éjszakára az odvas fogba. Én az efféle szerek közül többeket 's különösen az utólsót néhányszor próbáltam; de fájdalom minden siker nélkül, úgy hogy utóljára fel kellett kiáltanom: heu quantum in rebus inane est! (jól magyarul: be sok bolondságot öszve firkálnak.)

Ha az odvas fogak még nincsenek annyira elporlódva, hogy a' főlebb említett veszélylyel fenyegetőznének, azon esetben, ha helyökben meghagynók, még más módon is lehet velök bánni. 'S itt az odvasfog okozta közönséges fogfájásról lesz alkalmunk értekezni.

Szemügyre kell venni, a' rothadás ismertető jeleit, hogy a' fogfájás ezen fajtát a' többiektől megkülönböztethessük. Az előbbi esetben elég világosak voltak azok; de a' rothadás gyakran a' fogak köztéreiben rejtezik, 's ekkor szemesebben keltené a' vizsgálatot. Tapasztalt fogorvos, már a' fog színéről kilátja, hogy azon rothadás rágódik. De fogvakaró segítségével a' száj szagából a' hideg levegő, vagy víz okozta szűró fájdalomból, a' makacs fogfájásból, a' foghús minden különös daganatja nélkül, 's a' foghúsban látható apró evesedő lyukacsokból is, mellyek felemelkedett gyűrű által környezvék, kifürkészhetni azt. Ezen nyavalya a' huszonötödik évtől fogva az ötvenedikig leggyakrabban fordul elő, 's sokkal többször a' zápfogakat bántja, mint az előfogakat; legtöbbször pedig az úgy nevezett bölcsesség fogakat, vagy is a' négy leghátulsó zápfogat. Azon fogak színe mellyeken rothadás rágódik csaknem olyan, mint a' gyöngy színe, 's félig állatszóknek tetszenek. Ha réz fogvájóval nyúlunk hozzá, fájdalom azonnal elő áll. Ha a' baj gyökeret vert, az év (evesedő materia) az állkapocs üregeibe üle, edik le, 's kezdi azokat emésztetni. A' láz ezen esetben gyakran olly sulyos, hogy a' beteg dühösködik.

A' fogak feketeségét, és odvasságát szerző okokról ndesen az igen forró, és igen hideg savanyú ételek és italok a' higany, vagy kéneső gőze, a' súly s. t. b. de sok ember fogai elromolnak a' nélkül, hogy tudnák mitől, 's kétséget nem szenved, miszerint ez gyakran ollyan embereken történik, kiknek szülői rosz fogúak voltak, bár magok mindent elkövettek a' fogromlás megelőzésére. Ezen körülmény azonban épen nem teszi hasztalanná, azon óvakodást, melly a' fogak tisztítása körül követendő. Ez ellen sok mesterkézett szereket gondoltak ki, de kevésnek van közülök igazi haszna. Nem mulasztom el itt azon alkalmat a' leghiresebb orvosok által a' fogak épségben tartására ajánlott némelly szereket megemlíteni.

A' főlebb említett okoknak, mellyek a' fogakat megfeketítik, és odvasokká teszik, elkerülése, a' fogaknak étel utáni szorgalmas tisztítása teszi főalapját ezen egész ápolásnak. A' hideg kút-víz az egészséges fognak legjobb tisztító szer. Lehet azonban szájunkat néha veres borral is kiöblíteni. Fogpornak, mellyel a' borkövet, 's más a' fogakra tapadt tisztátalanságokat elakarjuk takarítani épen nem valók azon csípős szerek, mellyek a' fog külső sima héjját (zománczát) megtámadhatják. Az égetett kenyérhaj szenét a' legjobb és legbiztosabb fogpornak tartják. A' néhányszor megtüzesített fehérborba megoltott, finom porrá tört tajték-kőről állítja Forestus, miszerint az a' fogakat igen szép fehérekké teszi. Erről dicséri Riverius és mások is a' dohányhamut Crato hasonló célból, és a' rothadt foghús ellen is aján-

lotta a' gáliczkő lélt (Spiritus vitrioli) de a' melyet vigyázva kell használni, ha azt nem akarjuk, hogy a' fogakat megrongálja. Néhány kevés cseppet vízbe cseppentünk belőle, olly móddal, hogy a' víz ize csak kevésbé legyen savanyús, 's fogainkat kiöblintjük véle. A' rothadó foghús ellen ez igen hathatós szer. Alkalmazása után a' fogakat durva vászonnal meg kell dörögni. A' gáliczolaj (oleum vitrioli) mellyből egypár cseppel először a' fogakat be szokták kenni, azután szinte úgy megdörögni, sokkal ártalmasabbak a' fogaknak, bár Montanus azt állítja: hogy ő ezen szert mint csuda fogszépítő szert Romában egy nőszemélytől tanulta. Ha a' fogakat a' borkő vastagon beletpte, a' gáliczolajat mind addig kell használni míg sima felületek ki nem látszik. Megerősíti ez a' lógó fogakat, 's a' petyhüdt és romlott foghúst is. A' Plater neje fogait igen jó állapotban tartotta égetett sóval, mellyet nyállal meg nedvesített újjára vett, 's fogait vele naponkint dörögte. Ezek az egyszerű segéd szerek közt a' legbiztosabbak, és legbátorságosabbak a' fogaknak féhéren és tisztán tartására, 's a' rothadástól megőrzésére. Kevert, vagy elegyített fogpor igen sokféle van. Én itt csak egyet említek, a' következő szakasz sajátképen ezen tárgynak lévén szánva, a' többieknek most egyszer meghagyom a' becsét. Végy két lat sásliliom gyökeret, egy lat tiszta sálétromot, fél lat veres szantalfát (Sandelholz) egy nehezék perui balzsamot, 's készíts belőle fogport.

A' foghús' tisztítására, a' fogak megerősítésére, 's a' szájbeli apró fekélyek, és taplók elűzésére párisi seborvos Reauperau öt rész kalán tormaszest (Spiritus Cochleariae), egy rész citromlével elegyítve javasol, melly szer a' fogakban semmi kárt nem tehet, mivel az a' zöld papiros színét meg nem változtatja.

Ha mind ezen segéd szereket, vagy elhanyagoltuk, vagy siker nélkül használtuk, fogaink mégis rothadásba jöttek, és odvasokká lettek, az ez által okozott fogfájást következő módon kell elűzni. Ha valamely fog már rossz, 's nem méltó többé megtartani, 's következőleg ki sem tömhető miről az utolsó szakaszban lesz szó, mint főlebb mondók, minden kiméllés nélkül ki kell húzatni. De ha külsőképen még jó színben van minden rothadása mellett is még szolgálatot tehet, igyekezni kell megtartani; de meg kell fosztani az érzékenységtől, hogy többé fájdalmat ne okozhasson. Bourdét úr ezen célban megújítja a' már külsőben ismeretes, 's a' szerencsétlen foghúzási próbáknál gyakran történetből bebizonyosodott sikerű azon javallatot, miszerint a' fogat nem kellene egészen kihúzni, de mégis annyira félre taszítani, hogy az idegje elszakadjon, azután cserdugasz segítségével előbbi helyére ismét visszaharapni. Lecluse úr egy ilyen fogat valósággal kivett, megtisztította azonnal ismét visszatette, 's a' fog mintegy nyolcz nap múlva erősen állott helyén. A' híres lübecki orvos dr. Fogel úr ezen kezelésmód lehető és hasznos voltát saját tekintetével és tapasztalásával támogatja. Ezen segéd eszközök különösen olyan

esetekben nélkülönözhetetlenek, midőn a' rothadás belől a' fogban van, kívül pedig vagy semmi nyílás nincs, vagy sokkal kisebb és elrejtettebb, hogysém más eszközökkel az ideghez férkezni, azt előlni lehetne. Mivel az ilyen módon kihúzott fogak idegei bizonyosan elszakadvák mi a' fog félre taszításakor nem mindig sikerül, látni való, mikép ezen segédszer használata mellett a' legbizonyosabbak lehetünk hogy a' fájdalom többé elő nem kerülhet. Ha az odvas fognak külső hozzá férhető nyílása van: az ideget hóltra lehet égetni, egy darab a' nyílásba illő sodronyt megtüzesítvén, 's tüzes végét néhányszor a' fogba nyomván, mi által az ideg azonnal elég, 's a' rothadásnak vége van. Ha ezen műtétel kellő ügyességgel hajtatik végre, sokkal kevesebb veszéllyel, és nehézséggel jár, mint sok csipős gyógyszerek használata, mellyek a' fog odvába alkalmaztatnak, hogy az ideget hóltra marják, 's mellyeknek következményei gyakran igen veszélyesek. Ide tartoznak különösen a' választó víz, és a' gáliczolaj. Kevesebb veszéllyel járnak azon gyengébb szerek, mellyek az ideget csak elbódítják. 's a' fájdalmat elgyalítják p. o. ha az ember a' fogodvát a' rothadástól a' lehetőségig megtisztítván, egy csepp szegfű vagy fahéj szeszt vagy efféle olajat egy kevés pamuttal felszívatra bele tesz, miután a' fájdalom sok időre megszűnik. Az efféle szereknek, mellyek az odvas fog fájdalmát gyakran csudálatosan elűzik, egész hosszú lajstromát lehetne adni. De én csak azokról teszek rövid említést, mellyek leginkább dicsértetnek.

A' kánfornak ilyen esetekben sokféle hasznát vették. Montagnana egy kevés kánfort eczetben csak felforralt, 's ezen eczetet tartotta a' beteg szájában. Ő azt állítja, miszerint ezen szer mindenféle fogfájdalmot elűz, mi azonban nem igaz. Ruland Márton egy kevés pamutra csepegetett kánforolajjal, mellyet az odvasfogba alkalmazott egy előkelő asszonyt gyógyított meg, kinek fogfájása minden más szernek makacsul ellenszegült. Fonseca ezen olajat ugyan azon módon használta Thoner egy vendégének, ki az ebédnél olly erős fogfájást kapott hogy elakart menni egy darabka kánfort tett odvas fogába, mitől olly hirtelen jobban lett, hogy jó kedvvel a' társaságba maradhatott. Hartmann egy nehezék szegfű olajban fel terecs kánfort olvasztatott fel, 's ebből egy cseppet tétetett pamuton az odvas fogba, mi által minden fájdalmat elűzött,— A' mákony is jó szolgálatokat tesz itt. Vagy egy csepp mákony festvény véteik magában, vagy pedig szegfűszeszszel egyenlő mértékben elegyítve, 's pamuton alkalmazva. Ezt javasolja Tissot is. Lehet egy kis mákonygolyót is a' fogba tenni, vagy a' Sydenham laudánumát pamuton alkalmazni Ez a' fájdalmat néha egy pillanatban lecsilapítja. Sok írók magasztalják a' puszpángfajolajat, mint valóságos csuda — 's igazi különszert (Specificum) az ilyen fogfájás ellen. Fonseca néhány cseppet csepegetett abból az odvas fogba, 's a' fájdalmat mindenkor csudálatosan egy pillanat alatt lecsilapította Riverius is szinte olly sokat tart ezen szerről, hogy másokat ne

emlitsünk. Én ezen szert három betegnél próbáltam kettőnél elűzte a' fájdalmat, de a' harmadiknál nem; kinek fogfájása azonban, bár a' fog odvas volt, egyszersmind gyúladástól származott. Forestus dicsér egy szert, melyet ő egy paraszttól kapott: t. i. szeletekre metszett gyökerét egy növénynek, melynek latin fűvészneve *Lapatum acutum* a' fájdalmas fogra alkalmazva, mire a' legmakacsabb fájdalmak elmúltak; de előre mindig hashajtót adatott. A' sárga nőszírom (mezei sárga lilium, *Iris lutea*) gyökeréről azt állítják az írók, hogy az a' fogfájást igen csodálatosan, hirtelen elűzi, ha vagy rágja azt a' beteg vagy pedig kinyomott levét a' fájdalmas foghoz dörögli. — Tissot a' Hofman ásvány lélet is jónak találta, de azt mondja: hogy a' fájdalmat eleinte nevelni látszik, de csak addig, míg a' szájból sok nyál ki nem takarodott. Ugyan ő a' libapimpóból (*Potentilla anserina*) vízzel szájvizet főz, melyet a' szájban kell tartani, 's melly az odvas fog okozta fájdalmat gyakran lecsilapítja, 's az efféle fájdalmakban szenvedő emberektől mindig használtatik, mivel semmi kárt nem tehet, a' foghúsnak hasznos, 's nem olly tisztátalan és undorító mint a' Fauchart által ajánlott gyógymód a' száját minden reggel meleg vízzellettel kiöblíteni, miről a' tudós Sauvages úr azt itéli, hogy ez ugyan utálatos szer, de az ollyan esetekben bebizonyult sikerű, midőn ha egyszer 's mind több fog odvas, a' fájdalmak a' legkisebb okra azonnal visszakerülnek.

Ha a' fogfájást a' fogodúban fészkelő férgek tartják fenn, jó sikerű a' dohány mindenféle használatával, melynek füstje még azoknak is, kik hozzá nincsenek szokva, az érzékeket eltompítja, és hasznos, ha csak a' fájdalommal valamelly lázbeli forróság, vagy gyúladás együtt nem jár. Ettmüller a' nehéz szagú boróka (*Cyperus fenyo*, *lócziprus*, *Juniperus sabina*) főzetét a' beteg szájába tartotta a' férgek elűzésére. Crato csalánfőzetet ajánl, mi a' fájdalmat szinte enyhíti.

Ha ezen segéd eszközök közül valamellyikkel az ideget előltük, vagy egészen elkábítottuk, 's a' fog ürege ki van tisztítva, ónnal kell azt kitömni, mi által elkerüljük, hogy a' levegő, és eledek a' fogat, vagy a' szomszéd részeket nem könnyen ingerelhetik fájdalomra. Ezen végre a' beteg egy darab viaszat harap a' fog üregébe bele, 's ennek alapja nagysága után formáltatik egy darab ón, melly azután betéttetik, 's harapás által meg erősítettetik.

Emlékeznem kell még itt egy különös gyógyszerről a' fogfájás ellen, melly annak több fajai, 's különösen az ellen is használható melly az odvas fogtól származik. Ezek között a' tudós Klärlich kísérletei után a' mágnes lett igen híressé, melly ha a' fájós fogra tartatik, állítólag igen gyorsan enyhülést szerez. Én ezt gyakran próbáltam, 's valóban szembetűnő, mikép a' mágnes a' fájdalmak enyhítésére némi sikeres hatással van. Bizonyos meghülésforma érzés után a' fogban a' fájdalom csak hamar megszűnik, de többnyire épen ollyan hamar ismét előkerül más helyen. Néha azonban ezen rö-

enyhülést sem eszközli a' mágnes, 's akkor más segédszerekhez kell folyamodni, melyeknek sikere bizonyosabb. Ezek olyan szerek, melyek a' fájdalmat, mi nem egyéb mint igen élénk érzelem, némi túl bódítás által elűzik, vagy egy más erős fájdalmat, vagy igen sok kisebb fájdalmakat eszközölven, melyeknek öszvege elegendő az első fájdalmat meghomályosítani. Sőt még más nemű eszmék is (Idee, Vorstellung) bár azok nem érzelmek, de élénkségekre nézve az érzelmekkel egyenlők, tesznek ilyen gyógyításokat, 's bizonyos, miszerint ezek néha oly szerencsésen, és csudákkal ütnek ki, hogy az orvos kénytelen megvallani, mikép minden előkelő orvosi szereik az efféle szerekhez képest csak keveset használnak. Gyakran a' lábszárcsonton történt erős ütés, vagy más tárgyhoz ütődése által a' legdühösebb fogfájás hirtelen elmúlt. Gyakran elűzi azt az ijedség, és félelem, mit azok tapasztalnak sokszor, kik aggodalommal közelítenek a' fogorvoshoz hogy odvas fogokat kihuzassák, 's az orvos ajtaja előtt minden fájdalomtól megszabadulva visszatérnek. Történetből az arczülsapás is többször elűzte már a' fogfájást, mire az érzés, és indulat közösen munkálnak. Kísértsük meg ezen gyógymódot durvaságaitól megtisztítani.

A' fájdalomszerző szereket a' bőr érzékeny helyeire kell rakni, 's mind addig elszenvadni, meddig csak lehet; így gyakran a' legsúlyosabb fogfájás is elmúlik, 's meglehet, igen sokáig elő nem kerül. A' foghagyma ezen tekintetben igen alkalmas szer. Plater Bódog szétzúzva a' könyök hajlására tette azt, azon oldalra, melyen az odvas-

fog dühöngött, Borellus a' szájpadlásra alkalmazta azt, Riverius pedig azt mondja, hogy azt, mint csapot a' fülbe dugták, 's vele a' fájdalmat elűzték. Ezen szer gyakran igen kitűnő hatású. Ki a' foghagyma szagától undorodik, helyette reszelt tormát használhat. A' szenvedő részen a' könyök hajlására kell azt kötni, 's annak én gyakran olyan sikerét láttam, melly minden várakozást felülmúlt. Ha az ellenkező oldalra téteték az a' Gesner, és többek állítása szerint ezen részre vonul, 's onnan többé tormával elnem űzhető. Azon fájdalom, mellyet ezen szerek okoznak nem csekély, de a' ki egy darabig a' fogfájás dühöngését kiállotta, melly gyakran a' kétségbe esésig kinozza az embert sokkal szenvedhetőbbnek találja ezt amannál. Riverius azon észrevételt közli, miszerint a' kőrissó gyűszűben a' halántékokra tartva ugyan azon szolgálatot tette, de nem szükség épen kőrissavából készült sónak lenni; mert minden megnevesített só a' halántékokra tartva ingere által hasonló hatást eszközölhet. A' pergelt sárgarépa szeletet a' fülek megé alkalmazva Fienus hasonlóképp magasztalja. Ki a' mesterkézett gyógymódot szereti, sós kovászból eczettel, és mustárral meggyúrva téstát készíthet 's a' talpaira, lábikráira, a' térd, és könyök hajlásaira rakhatja azt.

Tissot azt állítja, hogy ő az alsó állkapcsón dühöngő súlyos fogfájást téstából tojásféjérből, borlélből, és mástixból készült tapasztal gyógyította, mellyet vagy a' halántékokra, vagy az állkapocs ízületére, hol az úter érezhető, rakatott.

A' halántékokra rakni ezen tapaszt különösen hasznos a' főfájás ellen is.

Mind ezen szerek valósággal egyfélék, mert minden valami más helyen élénk érzést okoz, a' fájdalmat más helyekről oda húzza, a' fájdalom helyet elkábítja, 's a' fájdalmat az által lecsillapítja; ezért történik gyakran, hogy az ingerlő hashajtók hasonló okból, mivel t. i. a' belekben élénk fájdalmat okoznak a' fogfájást elűzik. Így üzte el magát Píso Károly a' fogfájást hashajtóval, melly után egyszersmind egy font higságot is gyomrából kihányt, 's ezen tapasztalás következtében ajánlotta a' fogfájás ellen a' vizes higságot kihajtó szereket. Mivel minden erős érzés után a' nedvek a' fájdalmas rész felé takarodnak, 's maga a' foghagyma forma, a' só, és a' mustár tapasztok is a' bőrt csípi 's apró hólyagokat húznak, melyekből vizes higság takarodik ki, ezen hatása az efféle szereknek többnyire az orvosokat arra vette, hogy ezen szereket a' fájdalom gyógyításának alapjául tekintsek, 's ennél fogva mindnyájokat elvezető (revulsoria) nevezet alatt foglalják be. Ha ezen nézet áll, ezen szerek különösen a' csúsz- és náthaféle fogfájások ellen használnak, a' náthás csipősséget, melly a' fájdalmat okozza a' fogak idegeitől elvezetvén. De úgy látszik ebben gyakran megcsalatoznak, mert a' fájdalom szerző szerek hatása gyakran olyan gyors, 's a' nedveknek általok okozott elvezetése oly csekély, hogy kétkednünk kell, vajjon nem inkább lélektani (psychologiai), ha szabad úgy szólni, az érzések meghomályosítása által, mint természettani (physical)

módon az elvezetés által munkálnak. Valóban az indulatok hatásából kiviláglik, mikép az efféle gyógyítás minden elvezetés nélkül lehetséges, 's a' náthaféle fogfájásban azon elvezető szerek' munkálnak, mellyek nem oly erős fájdalom által működnek, mint a' főlebbiek, de több vizet takarítanak ki, p. o. a' hólyagtapaszok, a' hashajtók, a' köppölyök aránylag sokkal lassabban munkálnak, mint a' fájdalom szerzők a' fogfájás minden nemében.

Ez utóbbiakról átaljában meg kell említenem be-rekesztőleg, hogy mindig jobb azokat a' végtagokra, a' hátra, mint a' halántékokra, és a' fülek megé alkalmazni. Valóban az utolsó helyeken sikerök gyorsabban tapasztalható, de azt vettem észre, miszerint a' halántékokon az efféle szerek miatt olyan nagy daganat támad, melly gyakran, 's igen könnyen elfajúl, 's gonosz indulatúvá lesz, 's még azt is, hogy a' húzó szerek gyakori használata a' fülekben fülzúgást, fülsengést, és nehéz hallást okozott, miket elkerülni igen fontos okaink vannak.

Görögországban fogfájás ellen az odvasfogba apró gubacs darabkák rakatnak, mire erős nyáelválasztás következik, mire a' fájdalom megszűnik, vagy legalább igen enyhül.

Egyébiránt még következő szereket lehet az odvasfog okozta fogfájás ellen megpróbálni. Hántsd le a' vékony körül belől egy hüvelyknyi vastag fiatal tölgyfaág héjját, szét vagdalva tömd be egy új fazékba, ebbe tölts egy pint vizet, 's főzd addig, még három négy findzsányira le fő. Ebből, midőn meghűl, egy evő kanálnyit végy a' szádba

szádba az odvasfogra, 's egy. óra negyed múlva köpd ki: vagy végy két porrá tört sót, 's ugyan annyi finom porrá tört borsot, elegyítsd össze pléh- vagy vaskanálban, olvaszsz el gyertyavilágnál czúkrót, 's a' porba csepegezz annyit, mennyi elég, hogy pép legyen belőle. Ezen tömegből, vagy gyurmából csinálj apró golyócskákat, 's rakd be az odvas fogba. Gyakran használ a' fogfájás ellen a' napféreg (Sonnenkälchenwürmchen) használata is, ha újjaink közt szétzúzzuk, a' fog odvába alkalmazzuk, vagy vele gyakran dörgöljük azt. Hogy ezen szert télen is használhassuk a' napféregokat nyáron kell szedni, gyenge égetborba tüstént megölni, jól megszárasztva üvegben megtartani.

A' kőrisbogár pora is állítólag épen ilyen sikerű, csak hogy újjainkat, mellyekkel dörgöltük nagyon tisztára kell mosni, 's megtörölni, 's akkor egy darabig a' szenvedő fogra tartani, mert különben lobos hólyagcsák származnak. A' hannoverai udvari orvos Hirsch tapasztalása szerint azou férgecskében, melly a' vadrózsabokor sűrű kinövéseiben találattik, nagy erő rejtezik a' fogfájás csilapítására, még akkor is, ha lob vagy gyulladás van jelen. A' férgecskét ki kell venni, újjainkkal szétdörgölni, 's úgy tartani a' fájdalmas fogra. Ezen kinövések a' rózsabokrokron gyakran találtnak, többnyire alma nagyságúak, kívül szőrösek, és barna pirosak, Spongia, cynabati, Fungus rosarum, vagy Fungus bedoar nevek alatt ismereteseek. A' bogár neve Cynips rosarum szelid, és édes ízű. — Kevés palástoló szerek lehetnek a' gyakran kétségbe esésig kinzó, odvasfog okozta fájdalmak ellen, mellyek a'

gyors sikert tekintve a' következővel felérnének. Ezt dr. Händel Mainzban közölte először, 's ez a' várákozásnak többnyire még mindig megfelel. Rec. olei hyoscyami drach. 1, opii thebaici drach. ½, Extracti belladonnae, Camphor. ana gr. VI, olei cajeputi, tinct. cantharid. ana gutt. VIII. Redigantur in formam opiati. Ebből egy k's adagot mind addig kell a' fájó fogba dugni, valamig a' szenvedő a' kívánt nyugalmat el nem éri, de óvakodjunk, hogy valamint le ne nyeljünk belőle. — Különös hathatós sikerű következő szer is: olvaszsz fel egy rész kánfort, két rész naphtában egészen, tölts vagy csepegtess belőle egy keveset egy darab tiszta gyolcsra, 's tartsd azon arczodra, mellyen a' fájdalmas fog van. Ez csak hamar munkálni fog kívülről az arczon keresztül, 's a' fogfájás azonnal megszűnik; ez azonban gyakran csak palástoló mód, mert a' fogfájás alapokat nem hárítja el.

Általában meg kell jegyezni, hogy az odvasfogak fájdalma sok esetben náthaféle, 's egyszerismind lobos, vagy gyulladászó természetű, vagy a' nyavalya folyamatjában azzá lehet. Ekkor az említett szerek nem használnak többé, mellyek különben a' fog odvába alkalmazva a' fájdalmat azonnal enyhítik; 's még a' mákony is súlyosabbá teszi azt. Tapasztalván én ezt nem régiben egy egyénél, ki a' fájdalmat mákonynyal gyakran szerencsésen elűzte, 's egyszerismind vérbuzgást vévén észre, egyetlen egyszer eret vágattam, 's a' beteg egyszerre meggyógyult.

Zacutus Lusitanus azt beszéli egy katonáról, hogy az forró nyárban nagy felhevülés után a' jobb oldali felső három zápfogában olly ret-

tenetes fájdalmat érzett, hogy mint valamelly őrült iszonyú kiabálás közt akart a' házból elszaladni. Hozzá teszi, miszerint először minden lehető fájdalom enyhítő, és elvezető szereket, azután pedig mákony feléket, sőt magát mákonyt is alkalmaztak fogaiba, de a' fájdalom mindig súlyosabbá lett. Végre történetből havat vett szájába, mellyel a' forróságban a' vizet meghűtötték, 's miután ezt többször ismételte a' fájdalom egy óra múlva megszűnt; ezen bánásmód több másokon is segített.

Egy példa sem bizonyíthatja inkább mint ez, mi nagy és lényeges különbség van a' fogfájás többféle fajai közt, 's melly alapos okai vannak az orvosnak a' fájdalom igazi okát kifürkészni, 's a' segédszereket a' szerint választani. Mert semmi sincs bizonyosabb, mint hogy ezen katonánál használt gyógyításmód sok másféle fogfájásnál a' bajt nevelte, 's nem enyhítette volna. Jelen esetben a' felhevüléstől származott gyulladás volt a' fogfájás oka; 's ha az orvos ezt átlátá, sem elvezető, sem mákonyféleszerekkel nem kezdte volna a' gyógyítást. A' szegény beteggel, ki ez úttal gyógyításától megszabadult, olyan módon kell vala bánni, a' millyent mindgyárt leirok, egy olly fogfájást említvén, melly az ideges részek, vagy a' fogat betakaró hártya gyulladásából származik.

Először is ki kell puhatolnunk, minő ismertető jelek által nyilatkoznak az efféle fogfájások. A' beteg vérmérséklete, és életkora, életmódja adják a' legelső általános ismertető jeleket. Ifjú bővérű személyek, kik erősen felhevülnek, munka, vagy hevítő eledelek és italok, éjjeli nyugtalanság, vagy

más kicsapongások által, kik erős vérfolyásra hajlandók 's ez nálok kimaradt, vagy a' másként megszokott érvágással felhagytak az efféle fogfájásnak leginkább alávetvék. A' fájdalom az ilyen esetekben rendesen hirtelen jó 's többnyire erős felhevülés előzte azt meg. Érverések kemény és teljes, arcok piros, szájok rendkívül forró. Erős lázban és súlyos főfájásban szenvednek; foghusok meg van gyúladva, és dagadva, melly később megfekélyesedik. Néha a' nedvek a' külrészek felé takarodnak, a' midőn az arc megdagad, a' fájdalom pedig enyhül, minélfogva az ilyen esetekben az arczdaganat kezdődése rendszerint jele a' fogfájás enyhülésének. Megesik azonban néha, hogy a' daganat mellett a' fájdalom tovább is dühöng, 's ezt a' baj súlyosodásául, nem enyhüléséül tekinthetni. Ha nem a' fog idege jött gyulladásba, hanem csak a' fogat az állkapocsban beborító hártya, akkor a' beteg foga, mint Bourdet tapasztalta, hideget meleget elszendvehet, a' nélkül, hogy a' fájdalom növekednék, mit a' katona főlebbi példája eléggé bizonyít, 's az ilyen esetben minden borléles szerek ártalmasak. Sőt inkább úgy kell az ilyen nyavalyát nézni mint gyúlasztó nyavalyát, rögtön érvágáshoz folyamodni, mi a' fájdalmat rendesen azonnal enyhíti. Minden segédszerek között hasonló esetekben a' legbiztosabb ez, 's csak nem egyetlen egy; azonban a' foghús megköppölyözése is hasznos lehet.

A' vérbocsátás után hivesítő életrendet kell követni, 's lábfördőt és kristélyt venni. Bár néha az ezen okból származó fájdalom nem olyan súlyos

is, de soká tart, 's minden legkissebb okra újra előkerül, mihelyt az ember felhevül vagy ágyban fekszik, vagy hevítő fűszeres ételeket eszik, bort, pálinkát, kávét iszik. Ezen esetben a' vérűrités a' legfontosabb segédszer, melly nélkül a' többi mind haszontalan. Néhány langyos lábfördő esténként 's félnehézék salétrom legalább lefekvés előtt, vagy napjában is néhányszor vízzel véve, tartózkodás a' húseteltől és boritaltól, különösen este, azon segédszerek, mellyek által sok emberek a' legmakacsabb fogfájástól megmenekedtek. Minden hevítő gyógyszer az efféle fogfájásban ártalmas, 's maga a' mákony és külömbféle készítményei, a' styrax labdacskok stb. enyhítés helyett súlyosították a' fájdalmat. Mi a' külső szereket illeti már főlebb mondtam, hogy itt a' borlél, és szesz nem alkalmazhatók. Csupán hüvesítő és lágyító szerekhez kell magunkat tartanunk. Az első rendbeliekhez tartozott a' hó, a' katona főlebbi példájában. Azonban nem épen szükség hogy a' gyógyszer hó vagy jég legyen. Az orvosok tudják, én is gyakran láttam, mikép az efféle esetekben, de csak is az effélékben a' salétrom a' fájdalmas fogra téve, vagy egy kevés angolsó a' beteg szájába tartva, a' fájdalmat épen olly hamar elűzi, mint amott a' hó tette vala. A' lágyító szerek közé tartoznak a' langyos víz, a' tej, tejben főtt fige, árpalé, stb. mellyeket Bourdet és sok más orvosok hasonló esetekben minden más szerek eleibe tesznek. Haszonnal alkalmazhatni a' szenvedő oldal arczára lágyító kását is. Igen gyors gyógyítását láttam én egyszer az ilyen fogfájásnak egy fog-

orvostól, ki csupán apróra reszelt kenyeret vízben péppé, vagy kásává főzetett, 's olly melegen tette a' beteg arczára, a' mint csak elszenvedhetette. Először nevelte az a' fájdalmat, de csak hamar egészen eloszlatta.

Ha a' fogfájáshoz a' foghús fekélye járul, azonnal melegtejet vagy tejbe főtt figét tartson a' beteg szájában, hogy a' fekélyt megérlelje. Ha megért felkell metszeni, mi minden fájdalom nélkül megtörténhetik. — A' terhes személyek, és szoptatódajkák gyakran szenvednek az efféle fogfájásban, mivel rendesen bővérűek, 's könnyen felhevülnek. Ezeknél ugyan ezen gyógyításmód alkalmazandó, 's ha odvas volna is a' fog a' terheség ideje alatt nem tanácsos azt kihuzni. A' szoptatódajkáknál könnyebben megtörténik az, 's Sauvages azt állítja, hogy ő a' dajkáknál a' leg-egészségesebb fogat is a' legjobb sikerrel kihúzatta, miután sem a' vérűrités, sem a' mákony nem voltak képesek a' fájdalmat csilapítani.

Átmegyek már most a' náthaféle fogfájásokra, mellyek a' közéletben folyasó (fluxus) okozta fogfájásoknak neveztetnek. Az efféle fogfájás ismertető jelei következők:

A' fájdalom rendesen meghűlés, 's a' kigőzölgés visszaverése után származik, akar odvas a' fog, akar nem. Az egyes fogak nem fájnak, hanem az egész egyik oldalon levő állkapocs, 's ha ezen oldal megdagad, a' fájdalom rendesen megszűnik. A' foghús egy kevésbé meg van dagadva, 's a' nyál erősen foly; egyébiránt; a' nátha és meghűlés rendes ismertető jelei, a' köhögés, gyakori

tüszkölés, torokfájás stb. jelentgetik magokat. A' fájdalom az elébb leírt fajokhoz hasonlítva rendszeren csekélyebb. Az érverés sem erős, sem teljes, sem gyors, 's a' száj sem igen forró.

Ezen nyavalya gyógyításában mindenk felett, 's eléggé sikeresen munkál egy terecsjalappa gyökérből, zsenából, jegesedett borkőből készült hashajtó, azután pedig italnak édesítő, vértisztító főzet szükséges. Egyedül ezen szerek elűzik néha a' legmakacsabb efféle fogfájást. De ha a' fájdalom nem akar engedni, a' hashajtó után fájdalom csillapító gyógyszerekhez, theriákhoz, styraxlabdacsokhoz mákonyhoz kell folyamodni, 's itt ezen szerek igen helyőkön vannak. Minden más szer, mi itt a' gyógyítást elősegítheti olly szerekből áll, mellyek vagy a' visszaverődött bőrpárolgást helyreállítják, vagy pedig a' náthaféle csipősség kitakarodását más utakon p. o. a' nyál, húzott hólyagok a' szenvedő rész részletes kigőzölgése által elősegítik.

Mind ezen szerekről értekezzünk egy kevés közelebből. Renstroen Svédországban egy, folyasótól származott, erős fogfájást következő módon látott gyógyíttatni. Mintegy két kanna friss, és tiszta kútvizet megfőztek egy megczinelt edényben, azután mely edénybe öntötték, 's székre tették, a' beteg a' szék eleibe ült, a' száját jól feltátotta, fejét pedig az edény fölibe mélyen lehajtotta. Fejét, nyakát, 's az edényt lepedővel betakarták, hogy a' vízgőz a' beteg száját el ne téveszsze. A' beteg arczáról azonnal csorgott az izzadság, fájdalmas fogát hidegnek érezte, 's fogából, és szájából sok víz folyt ki, mellyből semmit sem volt szabad el-

nyelni, sem száját csukva tartani. Miután ezen kezelésmód egy óranegyedig tartott, az izzadságot jól letörölték, a' beteg állkapcsát, és száját ruhával bekötötték, hogy a' hideg egy hamar hozzá ne férjen, 's a' gyógyításnak vége volt. Az izzadság, és nyálfolyás, 's a' lágyító vízgőz eszközölték azt, 's ezen bánásmód sikere több ismételés után bebizonyodott.

A' vízzel gyógyító orvosok is, csak az által gyógyítják a' fogfájást, hogy erős gőzölgést eszközölnék. Munde a' Graefenberg leírásában így beszél: „Fogfájás ellen egy kevésbé állott vizet vesz a' beteg szájába, újjait igen hideg vízbe mártogatja, 's arczait, állkapcsát, halántékait, és fülei hátulját folyvást dörögli vele, valamíg a' döröglt helyek égető forróvá nem lesznek. Mihelyt a' beteg újjai száradni kezdenek, azonnal ismét vízbe mártja. Magát a' foghúst is lehet dörögölni egész a' vérzésig. Ha pedig ez mind nem használna egy igen könnyűszerű hideg lábvizet kell venni, 's utánna járkálni. Az előttem megfordult esetekben ezen gyógyításmód sikerét sohasem tévesztette el. Egy úri ember kotsisánál mintegy két órai dörögölés után a' fogfájás, és az arczdaganat egészen elmúlt. Egyébiránt egy fél órai dörögölés elegendő.“

A' kőrishogárból készült tapasz itt igen helyén van, hogy a' csipős náthaféle anyag kitakarításék. Már ugyan Ballonius is megvallotta, minő csodálatos dolog az, hogy olly kevés anyag kitakarodása mint a' nyálfolyás, vagy a' kőrishogár tapasz által történik olly súlyos fájdalmat elűzhet;

de azért tudta, hogy csakugyan megtörtént az, 's az nekünk igen egy, megfoghatjuk e' mikép történik az, vagy nem. Talán a' kigőzölgésnek általok eszközölt helyreállítása, talán a' folyvásttartó fájdalom, melyet okoznak, 's mely a' fogak felé takarodó nedvet másfelé vezet, egyik munkalódó oka ezen gyors gyógyításmódnak. Alkalmazhatni azt a' nyakra, vagy máshova, a' hova tetszik. De körisbogarok helyett más fájdalomkókozó szerek is alkalmazhatók, melyeket már dicsérettel említettem.

Következő fültapaszs is igen sikeres. Rec. Pic. naval., Cantharid., Storacis liq., ana drach. unam., Resinae pini drach. duas. M. f. empl.

A' nyálfolyás előmozdítására, 's az által a' náthaféle anyag kitakarítására haszonnal, 's nagy könnyebbuléssel lehet alkalmaztatni némely csipős ingerlő szereket. Ide tartozik az imelyfű (Imely montica, Anthemis pyretrum) a' mesterlapu (császár gyökér, derely, Imperatoria) gyökere, a' dohány, bors, gyömbér, szegfű, fahéj rághva, és a' szájban tartva, 's a' Fernelius titkos szere (arcanuma), mi nem egyéb, mint rozmarin, és borostyán (Eedera arborescens) melyeket egyenlő részben ecetben és vízben főleresztve megfőznek, 's főzetét langyosan a' beteg szájában tartatják. A' dohányfüst is jó sikerű az efféle esetekben, részint mivel a' nyálfolyást előmozdítja, részint mivel fájdalom enyhítő erővel bír.

A' szomszédrészekbeni kigőzölgés előmozdítására a' borogatások, 's az arczra alkalmazott meleg fűpárnák, az efféle fájdalmak ellen igen hasznosak. Gyapotszövetet meg kell füstölteni borostyán-

kővel, czukorral, tömjénnel, 's más effélékkel, 's a' betegarczára kell kötni, vagy porrá tört 's elegyített bablisztból szikfű vagy bodzavirágból, viola gyökérből készült fűpárnát alkalmazni. Némelyek kánfort és gummi animae-t is tesznek hozzá. Ezen sokféle keverékek közül lehet választani. Én mindenféle gyógyszerek közül csak néhányat említek, hogy annyival pontosabban kijelelhessem, a' fogfájás melyik fajában mindegyik használható.

A' náthaféle fogfájás gyakran a' gyomor gyengeségén alapul, 's Tissot több tapasztalásai után emlegeti, mikép az efféle fájdalom gyakran annyival súlyosabbá lesz, minél több hűvesítő szerek használatnak ellene. A' fájdalom súlyosodása okozza, hogy aztán az efféle szereket annyival sürűbben alkalmazzák, 's az által a' fájdalmat nevelik. Az ilyen esetben fel kell hagyni minden hűvesítő gyógyszerrel, 's csak az olyanokhoz nyúlni, melyek a' gyomrot erősítik, 's a' kigőzölgést ismét helyreállítják. Itt a' kinahéj használata igen sikeres, valamint a' boré is, 's gyakran olyan emberek, kik sohasem szoktak bort inni, csak borivás által szabadúlnak meg a' fájdalomtól. Crató János a' gyomorgyengeség okozta ezen fogfájást igen jól ismerte, 's tudta mikép azt semmi sem képes gyorsabban lecsillapítani, mint a' hánytató, 's mikép egy önkényes hányás után gyakran a' legsúlyosabb fájdalom rögtön elmúlik.

Hogy tudhassuk, vajjon a' fogfájás a' gyomortól van e' következő ismertető jeleket kell szemügyre venni. Az ilyen fájdalom rendesen náthaféle, 's annak jelei mutatkoznak nála. Ezek-

hez csatlakoznak a' gyenge gyomor és rossz karban levő emésztés jelei. Többnyire egybekapcsolvák azokkal, a' gyomorból származó főfájás, az étvágy hiánya, és émelygés. Az állapotját titokban sejtő beteg maga is kívánczik hányni. Legbiztosabb jele az, miszerint az efféle fogfájás rendszeren korszakilag kerül elő, mint a' hidegláz rohamjai (Paroxysmus) minden efféle esetekben először a' hánytató, vagy haslágylító, és hashajtó, melegítő szerek azután pedig a' gyomorerősítő kinahej, stb. teszik a' gyökeres gyógyítást.

A' súlyféle fogfájás, mely általában a' nedvek különös romlottságától, de talán mégis gyakrabban mint gondolnók a' nedveknek a' foghúsban fennakadásától és rothadásától származnak, tartós és nyűgös, 's különös gyógyításmódot kíván.

Ezen nyavalyában a' foghús viszket, és feldagad, a' legkisebb érintésre vérzik, 's a' száznak kellemetlen szaga van. Kevéssel azután a' foghús setétveressé, puhává taplóssá lesz, hólyagcsákkal megtelik, és megrothad, 's a' súly egyéb jelei is előkerülnek. A' fogak a' foghústól megmesztelenítve állanak, feketék, lógnak, gyakran minden fájdalom nélkül kihullanak. Gyakran az állkapocsra is elharapózik a' baj, a' foghúson sipolyok látszanak, 's a' szenvedhetetlen viszketeghez gyakran erős fogfájás csatlakozik.

Ha a' nedvek egész tömege valósággal súlyos a' fő nyavalya ellen intézett gyógymóddal kell nyulni, az efféle fogfájás gyökeres gyógyítása végett. Ezen gyógymódot itt egészen leírni lehetetlen. Mi az életrendet illeti, a' torma, a' kertizsázsa, (Le-

pidium sativum) a' baccabunga, a' sóska, a' kalántorma és a' savanyúságoknak, növényeknek, és ásványiaknak mindenféle formábani használata ajánlható. Gyakran ki kell a' száját öblíteni veres borral, melyben vadsósgránátvirág (Balaustia) főtt, 's ha a' foghús fájdalmas, megdagadt és feketésveres, a' fogak közt ollóval vagy fa-fogvájóval felpiszkálni, a' vért kinyomni 's azután a' foghúst rózsamézzel vagy meleg borral megdörögni. Ha a' foghúson fekélyek vannak izsóp-zsálya kalántorma-, rozmarinlevelet, fehér borral elegyített vízben kell megfőzni, egy kevés kalántormalélt hozzá tenni, 's ezen lével a' száját gyakran kiöblíteni. Sikeresen alkalmazható itt a' gálíczlél is, sok vízzel feleeresztve mint főlebb a' jó fogak épségben tartására javaslok, vagy magából a' léből néhány kevés cseppek, vagy sölél rózsamézzel keverve, mellyel a' foghúst kenni kell; de tanácsosabb ezen szereket nem közvetlenül alkalmazni a' fogakra. Sa u v a g e s mind ezen szereknél főlebb becsteli a' citrom- vagy narancslevet, a' kalántormát, a' sós-kát vagy a' zsombor (Sisymbrium) nevű vizinövény leveleit, mellyeket naponkint rágni kell.

Magok a' fájdalmak ellen némelly orvosok az égettborot dicsérik, mellyhen néhány óráig mirrhát kell megpuhítani, 's ezt aztán a' fájdalmas fogra tartani. Solenander a' mirrhát borban rendelte megfőzni, 's közé faolajat elegyíteni, 's ezen keverékkel a' fogakat és a' foghúst megkengetni, mi állítólag igen megerősíti azokat, 's a' romlástól megőrri.

A' foghús rothadása, a' fogak lógása ellen még igen sok gyógyszernek vagyunk birtokában. Én csak egyetlen egyet írok le. Két nehezék lakkából, egy nehezék mésvíz rhomból, húsz szemer égetett tim-sóból, és tiz szemer piros rózsalevélből csinálj finom port, 's ezt vagy egy kevés rózsamézzel mint kenőcsöt dörögöld a' foghúshoz, vagy pedig veres borral, mellyben piros rózsá-levelek, timpó. (Tormentilla) gyökér 'stb. főtt, alkalmazd.

Hogy mind a' foghús rothadásának, mind a' fogak lógásának eleje vételessék, azon szerek választandók, mellyek főlebb a' jó fogak épségben tartására ajánlottak. Ezen kívül igen dicserik e' végre a' dohányragást is, mint a' legbiztosabb óvószert. De ennek csak módjával kell történni, koránsem visszaélésé fajulnia, mi még a' matróznak, vagy cigánynak is alig megengedhető. Négy szemernyi dohánylevél egyszerre elegendő, 's naponkint egyszernél többször nem kell azt a' szájban tartani, akkor sem tovább egy óranyednél.

A' köszvényféle fogfájás úgy származik, ha a' köszvény anyag, vagy a' hajlásokból visszatarodik, vagy pedig mielőtt azokban megülednek, a' testen kóborol. Itt a' gyógyításnak ugyanazon főelvei követendők, mellyek általjában a' most említett két rendbeli esetekben. A' rendetlen köszvény jelei jelemzik ezen fogfájást, melly egyébiránt inkább szaggató szokott lenni, mint a' másféle rendes fogfájás. Itt röviden ismétlem a' gyógyítás főpontjait, leírván azon szabályokat, mellyeket Musgrave adott, mind a' szemekbeni mind a' fogakbani kösz-

vényféle szaggatásnak, ha igen sulyossá válik, gyógyítására.

Először is vért kell bocsátni, másnap reggel pedig hashajtót adni. A' beteg nyakára hólyag tapaszt kell tenni, 's mind addig huzatni vele, valámig a' kóreset sulyossága kívánja. Egyszersmind használni kell minden lehető belső és külső szereket, mellyek a' köszvényanyagot a' tagokba hajtják. Hogy pedig a' fogakban már megüledett köszvényanyagot a' lehető gyorsasággal kitakaríthassuk, reszelt tormát tartson, és rágjon a' szájában, mire erős nyálfolyás következik, 's ez a' foghúst kiüríti. Ha a' súlyos fájdalom miatt a' fogat ki kell húzni, a' fogüreget ki kell öblíteni vízzel, mellyben méz, és só volt felolvasztva, 's azután a' fogat ismét helyre tenni.

De a' fogfájás néha a' gyomortól is származik (gyomor fogfájás) mihelyt a' gyomor meg van gyengülve, terhelve, vagy romolva. Ha a' gyomor rossz karban létéről meg vagyunk győződve, 's a' fogfájást semmi meghülés vagy nátha meg nem előzte, mellyből azt lehetne származtatni, hasznos egy pohár jóféle bor p. o. magyarországi, malagai, vagy rénusi bor apránkint véve. Következő recipe is ritkán hibázza el hatását *Rec aquae menthae crisp., Extr. Aurant., Extract. cort. Peruv., ana uncias tres. Tinct. Martis Ludovici. unc. unam, sirup. aurant. unc. dimid.* — Ezen egyvelegeből étel után két óránként egy evő kanállal kell venni.

Még egy különös fogfájást kell említnem, melly minden más fajoktól különbözik, t. i. : azt mellyet akkor érzünk, midőn fanyar gyümölcsöt eszünk, fo-

gainkat vigyázatlanul egymásra koccantjuk, úgy, hogy szinte csikorognak miatta, 's mellyet inkább érezni, mint leírni lehet. Nem csak a' fanyar gyümölcsök mint p. o. alma, cseresznye 'stb. hanem még a' czúkor is, sőt a' reszelő éles és durva nyirkosága, az üveg késsel vagy kovával vakarása 'stb. okozzák ezen tompa fogfájdalmat, melly annyival gonoszabbá lesz, ha a' szájunkba levegőt bocsátunk, 's mi még a' rágást is nehezíti, egyéb-iránt csak hamar elmúlik, 's nem sokat jelent. *Sauvages* szerint némelly embereknek különösen, kik az úgy nevezett angol nyavalyában (*Rhachitis*) szenvednek, fogai olly felette érzékenyek, hogy naponkint ezerféle ok kerülhet elő, mellyek fogait eltompitják, vagy mint közönségesen mondjuk elvásolják. Ezen írók, ezen nyavalya ellen azt javasolják, hogy fogaink közt egy darab meleg ruhát tartsunk, porcsínt vagy sóskát rágjunk, hogy az erősebb savanyúság a' gyengébb által meg-erőtlenítessék. *Forestus* javallotta a' diórágást is, vagy a' fogaknak sóval dörögölését.

HARMADIK SZAKASZ.

A' fogak szépítése és tisztítása.

Ámbár a' mint említők, a' fogaknak és a' foghúsnak vízbe mártott kefével, vagy újjakkal egyszerű dörögölése csak nem mindig elegendő a' fogak természeti fejréségének, és fényességének megtartására: mégis vannak emberek, kik vagy saját életmódjoknál fogva, vagy azért, mivel fogaik ápolását elhanyagolták kénytelenek fogaik tisztítása végett erősebb szerekhez folyamodni. Innen származtak azon temérdek sokféle szerek, mellyek fogtisztításra ajánltatnak, 's fogpor név alatt ismeretesek. Némellyek ezek közül ártalom nélküliek, mások ellenben igen ártalmasok mint p. o. a' savanyok; vannak ismét közöttök igen jeles szerek a' száját folyvást tisztán tartók. Kötelességünk tehát ezen fogtisztító szereket röviden megemlíteni.

A' szénport; már ezen munkácska első szakaszában kellőleg méltánylottuk. A' szén, különösen némelly puhafák szene a' fogporok közt első helyen áll; azonban a' szénnek használata bár az finom porrá törve sokaig általános kedvencz por volt, mivel a' rothadás ellen munkál, jelenleg csak nem köz akarattal felre van téve. A' szén ugyan a' fogzománczot el nem rontja, de némellyek azzal

vádolják, hogy a' fogkarima 's foghús közt megüledik, 's a' foghúst feketévé sőt mintegy üszögössé teszi, pedig a' gyakori mosás, és kefézés által könnyű azt eltakarítani. Ugyan ezt lehet mondani a' pergelt kenyérhajból készült porról valamint más szerekről is, melyek szénné égetvék, 's következőleg egymástól lényegesen nem különböznek.

Következő egyveleg jó fogtisztító por: végy egy font angol magnesiát, egy font borkövet, öt nehezék kénsavas kinadékat, egy és fél obony cochennille-t, négy nehezék égény fodormentaolajat, három nehezék égény fahéjolajat, két nehezék égény narancsvirágolajat egy nehezék' ambra szeszt pézsmával, és rózsaszesszel, elegyítve. Ezen különböző szereket mind külön finom porrá kell törni, a' jegesedett borkövet Cochenille-l hogy neki színt adjunk; azután a' szeszeket magnesiával különös edénybe tölteni, 's mihelyt ez utóbbi által elnyelnek, az első porral összekeverni, 's az egész egyveleget finom szítán keresztül eresztetni. Ezen pornak azon nagy haszna van, hogy az a' fogakat egészen megtisztítja a' nélkül, hogy a' zománcznak ártana; erősíti a' foghúst, szép pirosra festi, 's az ajkaknak kellemes fris színt ad. Mivel ezen egyveleg kevéssé olvadékonny, gondoskodni kell róla hogy a' katulyában eltett port a' kefével meg nem kell nedvesíteni, 's átaljában a' katulyát száraz helyen kell tartani. Ezen porral a' fogakat és a' foghúst hetenként kétszer, háromszor, 's ha a' szükség úgy kívánja naponként is ártalom nélkül dörögöl-

hetni. Tizenkét- tizennyolcz éves fiatal személyeknek elég; ha azt hetenként egyszer használják.

Előadjuk itt a' szénből és kinahéjból készült tisztító és erősítő fogpor receptjét is.

Dörögölj össze nyolcz obony puhafa szenet, négy obony kinahéjat, nyolcz obony fejer czukrot, négy nehezék égény mentaolajat, két nehezék égény fahéjolajat, fél nehezék ambraszeszt pézsmával, és rózsaszesszel elegyítve. Mind ezeket törd finom porrá, és keverd össze.

Következő fogpor is megfelel a' célznak: végy porrá tört mirrhát, kinahéjat, mastyxot, sárkányvért, ammonjamezgát, ossa saepiae, viola gyökeret, mindenikből egy nehezéket, keverd össze mind egymással, verd keresztül finom szítán, 's tedd jószagúvá valamely kellemes illatszerrel.

Már a' mirrha és kréta, sőt a' kréta magában is használható fogpornak, 's magában képes gyenge kefe és meleg víz segítségével a' fogakat épségben megtartani, ha egyébiránt jó karban vannak.

Másik jó fogpor következő: végy egy obony hársfaszenet finom porrá törd, három nehezék színte finom porrá tört orvosi szappant, egy nehezék finom szegfűport hús csepp narancsolajat, 's keverd össze gondosan.

Vagy: végy egy obony finom porrá tört veres szantalfát, egy nehezék orvosi szappanport, tizenöt csepp czédrusolajat, tizenöt csepp narancsolajat, 's keverd össze mint az előbbi.

Ezen két utolsó port egészséges fogak tisztítására használják.

Vagy: végy egy obony finom hársfaszenport, két nehézék catechuport, két nehézék mirrhaport, tizenkét csepp szegfűolajat, tizennyolcz csepp narancsolajat, 's keverd össze.

Vagy: végy egy obony finom porrá tört égetett kenyérhéjat, fél obony finom porrá tört legjobbféle kinahéjat, két nehézék finom porrá tört legjobbféle mirrhát, két csepp fahéj olajat, tizenhat csepp szegfűolajat, tiz csepp narancsolajat, 's keverd össze.

Ezen két utolsó por betegfogaknál használattik, mellyekbe a' csontszű belekapott.

Vagy: végy egy obony finom porrá tört kenyérhéj szemet, két nehézék legjobbféle kinahéj finom porát, két nehézék legjobbféle kálmosgyökér finom porát, egy nehézék finom porrá tört timsót, félnehézék balzsam olajos egyveleget, husz csepp szekfűolajat, 's keverd össze; ezen por erősíti a' petyhüdt foghúst.

Vagy: végy hat nehézék finom porrá tört szantalfát, két nehézék finom kinaport, husz szemer porrá tört catechut, husz szemer porrá tört timsót, nyolcz csepp szegfűolajat, nyolcz csepp narancsolajat, 's keverd össze. Ezen szer jó a' súly ellen.

Vagy: végy hat nehézék finom porrá tört kenyérhéj szemet, két nehézék elkészített tengerics igahéjat, két nehézék catechuport, két nehézék violagyökérport, egy nehézék mirrhaport, félnehézék balzsamolajos egyveleget, félnehézék benzoe-festvényt, husz csepp szegfűolajat, 's keverd össze.

Ezt naponkint kár nélkül használhatni, 's a' fogakat, valamint a' foghúst is a' rothadás ellen védi.

Még egy jóféle fogpor: végy egy lat porrá tört és megszitált zsályalevelet, ugyan annyi szénné égetett kenyérhéjat, egy nehézék borkőfelet, ugyan annyi választott mirrhát, törd mind finom porrá, 's gondosan elegyítsd össze. Ezen egyveleg igen jó mind a' fogzománcznak, mind a' foghúsnek épségben tartására, ha egy darabka mosdó szivacs-sal vagy gyenge kefével, vagy csak újjunkkal alkalmazzuk is azt.

Vagy: végy két obony kinahéjat, egy obony violagyökér, hat nehézék sárkányvért. Ezt mind finom porrá kell törni, egymásközt jól elelegyíteni. Ezen por a' fogakat megtisztítja a' borkőtől, megfehériti, használ a' foghúsnek is, 's a' lógófogakat megerősíti. Ezzel a' fogainkat minden nyolcz napban egyszer kell megdörögni.

Veres fogpor: három nehézék golyólakka, két nehézék violagyökér, egy nehézék pórís, durva timsó, mirrha, fahéjvirág, mindegyikből két terecs. Ezt mind törd finom porrá, 's elegyítsd jól össze, 's egy kevés rózsa- vagy zsályavizzel nedvedsítsd meg.

Hufeland fogpora: áll ez egy lat veres szantalfából, fél lat kinából, mind kettő igen finom porrá törve, 's szitán keresztül bocsátva, hat csepp szegfű- vagy narancsolajal jó szagúvá téve. Kinek a' foghúsa taplós, vérző, súlyos, még egy nehézék timsót tesz hozzá. Ezen fogpor igen kellemes használatú a' fogzománcznak semmit sem árt még.

is elegendő sikerű azt még a' meglehetősen meg-
rögzött tisztatálanságoktól is megszabadítani. Ezen
egyveleg a' többi rendes fogporokhoz képest igen
jutányos árú.

Azon fogporok, melyekben erős savanyok
vannak egyedül képesek a' fogakat hirtelen fényes
fehéreké tenni; de felette vigyázva kell azokat
használni, mert ezen életműszerekre épen olly be-
folyással vannak, mint néhány csepp feleresztett
savany a' fényesre sikárlott márványra. A' fog-
zománczot képező villósavas mészföld felolvad, a'
zománez elveszti fényességét, a' fogak aztán a' raj-
tok képződő nyálka iránt sokkal fogékonyabbak, ér-
zékenyebbek mint az előtt. A' fogak idővel sárgás
eltörülhetetlen szint öltnek magokra, 's ha az ol-
lyan fogport, mellynek főalkotó részei az össze-
huzott savanyok, folyvást használjuk, csak hamar
megmeztelenítik a' fogak kocsonyaféle állományát,
mellyek azután a' legcsekélyebb benyomások iránt
érzékenyekké lesznek, végre pedig a' csontszú esik
beléjük.

A' mákonyféle szerek és lekvárok csak an-
nyiban különböznek a' fogporoktól, mennyiben
közzejek hogy kevésbé lágygyá vagy higgá tétet-
hessenek bizonyos mennyiségű igen jóféle szörp,
vagy méz elegyítették. Némellyek ezen készítménye-
ket a' poroknak eleibe teszik, én azonban nem tud-
nám mivel lehetne ezen elsőbbséget igazolni.

Következő Recept *M a u r y* illyenféle kevert
lekvárjának a' Receptje: két font legjobbféle méz,
két obony égetett timsó, egy obony kinavonat, fél-
obony borsosmentaolaj, félobony fahéjolaj, két ne-

hezék ambraszesz pénzsmával, és rószaszeszszel ele-
gyítve A' mézet kétharmadrésznyire le kell főz-
ni, meg kell festeni egy kevés veres festőatracczállal,
közé kell elegyíteni a' kinavonatot, 's ezen egyve-
leget finom gyöles darabon átalbocsátni. Mielőtt az
egyveleg meghülne, timsót kell közé keverni, a'
szeszeket pedig csak akkor, midőn egészen meg-
hült. Ezen készítmény ugyanazon tulajdonokkal bir,
mint akármely tisztítópor, 's ugyanazon módon hasz-
nálható.

Még egy jóféle foglekvár: végy két obony el-
készített tengericsigát, egy és fél obony elkészített
szarvas szarvat, egy nehézék égetett timsót, félne-
hézek porrá tört mirrhát, másfélnehézék porrá tört
coccionellát, négy obony rósزامézet, tizenöt csepp
szegfüolajat. Keverd össze gondosan.

Másféle foglekvár: végy két obony velencei
golyóakkát, két nehézék japániföldet (*Catechu*) mas-
tyxot jóféle mirrhát, szegfűt, égetett timsót, spa-
nyol dohányt, és kalántormamagot, mindenikből két
nehézéket, egy nehézék salamiát, két terecs perui
balzsamot. Ezen alkotó részeket finom porrá kell
törni 's a' perui balzsamot közéjük dörgölni. Ha az
összeelegyedés tökéletesen megtörtént nyolcz obony
rósزامézzel lekvárt kell belőle csinálni, ezen lek-
várral kell a' foghúst, és a' fogakat, reggel, 's
este dörgölni, 's azután a' száját zsálya- vagy
másféle vízzel kiöblíteni. Ez a' fogakat tisztán és
erősen tartja, a' csontszutól megőrzi 's a' foghús-
nak egészséges piros színt ad.

Vagy: végy két obony borkőfelet, huszonnégy
obony színmézet, kilenczvenhat obony vizet, 's főzd
mézsűrűségre. Ezután végy belőle tizenkét obonyt

elégítsd e' közzé húsz csepp fahéjolajat, tíz csepp cajeputh olajat (első egyveleg). Továbbá végy két obony porrá tört válogatott mirrhát, fél obony cochenille-t, tölts rá tizenkét obony erős égetibort (spiritus vini rectificatus), gyakran kavarva tartsd néhány napig meleg helyen, 's aztán szűrd le a' levét. Ezen festvényből három obony vétetik, 's az első egyveleggel összekevertetik.

Veres foglekvár. Végy két nehézék golyóalakúkat, négy terecs durva timsót, továbbá violagyökeret, kigyógyökeret, választott mirrhát, fahéjvirágot mindenikből egy terecset, 's törd össze mind finom porrá, 's elegyítsd annyi mézzel, hogy lekvár legyen belőle. Ezen foglekvárt lehet naponkint, de lehet minden harmadnap is használni; annyiban elsőbbséggel bír a' többek felett, hogy gyakoribb használata sem árt. Megtisztítja a' fogat a' borkötől, megfehéríti és erősíti a' foghúst is. Ezen kívül könnyű készíteni és nem is drága.

Mielőtt azon különböző műszerek leírására átmennénk, melyek fogtisztításra használtatnak, még a' főlebb mondottakhoz egy szert akarunk adni, melly által nem csak a' szüette fogakat tüstint megfejezithetni, hanem a' további csontszúnak is elejét vehetni. Ezen szer abban áll, hogy az ember egy nehézék chlórmeszet vesz erre egy lat vizet tölt, és az egyveleget jól felrázza. Ha ezen vízzel a' szüette helyet egynehányszor megpacsmagoljuk, minden feketeség csak hamar elenyészik, őrizkednünk kell azonban, hogy a' chlörgőzt be ne leheljük. Valamig tehát az olvadék a' fogakon van, szánkat nyitva tartjuk, az

orrunkon lehelünk be, a' szájunkon pedig ki. Mihelyt a' szájban annyi nyál gyűlt meg, hogy ezen helyzetbe többé nem maradhatunk, az összegyűlt nyállal együtt a' fogakra alkalmazott chlórt is egyszersmind ki kell köpni, 's a' száját friss vízzel ki kell öblíteni. Ezen bánásmód naponkint egyszer ismételtetik, valamig czélt nem értünk. Minél tovább tarthatjuk minden alkalmazáskor a' chlórt a' fogainkon, szájunkat pedig nyitva, annyi-
val gyorsabban meglesznek fogaink fehéritve.

Mi már azon különböző műszereket, és álmányokat illeti, melyek a' fogak szépítésére, és naponkénti tisztítására valók, itt a' fogkefe, mosdó szivacs, fogvájó, gyökerek és korallrudacsok említendők.

1) A' fogkeféről az első szakaszban megemlítők már, mi legszükségesebb volt. Általában szokásban vannak azok, 's a' borostaszálak, melyekből állanak, úgy tekinthetők, mint apró fogvájók, melyeknek rendeltetése a' fogakon megüledett nyálkát eltakarítani; továbbá arra valók hogy a' száját a' legnagyobb tisztaságban tartsák, 's illyen módon a' fogakat és a' foghúst minden lehető nyavalyától megőrizzék.

Minél puhább a' foghus, annál puhábbnak kell lenni a' fogkefének is. Ha erre nem nézünk szükségeskép megtörténik, hogy ezen részek megsebesítenek, 's csaknem mindig lehetetlen, hogy a' borostaszálak a' rendesen a' fogak közt lévő köztérekhez juthassanak. Ezen kívül a' kemény kefe idővel a' fogat is elkoptatja. Az olyan kefe, melynek szőrszálai sűrűen egymás mellett állanak, nem

olyan jó, mint a' mellynek borosta-nyalábjai egymástól egy kevésse elkülönözve állanak.

Az ángolkefék átaljában jobban vannak csinálva mint a' párisiak, mivel Angliában a' munkát jobban fizetik mint Franciaországban. Mindig a' legjobb minéműségűeket kell választani, a' kiknek rossz fogok van, kettőt hármat vegyenek, hogy mint a' szükség kívánja változtathassák. Ezen keféknek lényegesen különbözni kell egymástól, mind formájokra, mind nyelekre, mind a' borostasorok számára nézve, mert az első rendbeliek arra való, hogy a' fogakat hátulról keféljék, a' többiek pedig arra, hogy a' kívájt fogüregbe hathassanak, 's azt megtisztíthassák. A' fogak melső oldalát igen jól meglehet tisztítani, ha a' alsó fogakra nézve alólól felfelé, a' felsőkre nézve pedig felőlől alá felé félkör mozgásokat teszünk. A' nyálka ilyen módon sokkal könnyebben elválik a' fognyaktól, 's a' fogak köztérei közül mintha jobbról balra, balról jobbra kerülünk; ezen esetben csupán csak a' fogak felületei érintetnek, a' foghús pedig nem tisztul.

2) A' szivacsok. Azon apró szivacsok, mellyek fogtisztításra használatnak, 's mellynek rendesen csontnyelekkel ellátva, épen olly kevésse alkalmasok a' száj tisztán tartására, mint az apró gyapotlabdák. A' borz- vagy igen puha kecskeszörből készült kefe. ha a' rendes fogkefével fel nem ér is, mégis előbb való a' szivacsnál, még akkor is, ha a' foghús, vagy a' fogak igen ingerlékenyek volnának. A' szivacsos azon kívül még azon kellemetlenség is jár, hogy ha vele a' fogat

dörgölik, különösen azoknál, kik történetből vagy valamelly fogműtétel következtében a' fogzománcz egy részét elvesztették, igen kellemetlen érzést okoz. Kefével a' fogak közeit is, mi épen a' legszükségesebb kellőleg kitisztíthatni, a' szivacsos ellenben csak a' fogak közepét dörgölhetni meg. Ha szivacsot akarnánk használni, nem kellene azt kemény testhez ragasztani; így azonban mivel az újjunkat is hozzá kell venni, nem férhetünk jól a' fogak belső felületéhez, 's ezért csak a' melső (előlálló) fogakat tisztíthatni meg rendesen, 's czélunkat csak félig érhetjük el.

3) A' fogvájók. Ezek rendesen tollból, szaruból, tekenősbéka héjból vagy valamelly igen hajlósfa szilángjából (miket rendesen az éjszakerikák, ángolok, spanyolok 'stb. használnak) elefánt- és másféle csontból, aranyból, ezüstből, aczélból készülnek 'stb. Nevök eléggé kijelenti használatukat, egyébiránt csak akkor alkalmazandók, mikor idegen testek üledtek meg fogaink közt 's nyelvünkkel nem háríthatjuk el. Ekkor fogvájó segítségével kell azokat eltakarítani, ez azon egyetlen eset, mellyben a' fogvájó okosan használandó. Mert a' fogat különösen a' foghúst szinte úgy nem kell ingerelni, mikor csak elkerülhető, ezen apró műszerekkel, mint más hasonló dolgokkal.

Legjobb az új tollból, szaruból, tekenős békahéjból és fából készült fogvájó.

4) A' gyökerek. Hajdan fogtisztításra az édes gyökér, a' luczerna, a' közönséges nád és fejemálva rostos gyökereit is használták. Négy öt hüvelyknyi hosszúságú darabot vettek belőlök,

megfőzték, megszáraztották, a' két végöket kalapáccsal meglapították, hogy ecset gyanánt használhassák. Azután megfestették braziliai fa, és Cochenille forró főzetével veresre, 's illatos olajjal felelegyített borléllel akarták kedves szagúvá tenni, ezen gyökerek már ma egészen kimentek a' szokásból, 's valóban a' fogkefénél sokkal is hátrább állanak.

5) A' korallrúdacsok. Apró úgy nevezett korallrúdacsokat is gondoltak ki, melyek különböző mészféle vereses porokból kevertettek össze, 's elegendő mennyiségű arabiai mezgával felolvadhatókká tétettek. Ezen apró rúdacsok kacsatoll nagyságúak voltak, úgy használták fogtisztításra mint az ecsetet; de csak hamar kiűzték azokat a' fogtisztító szerek osztályából, mert igen erős nyomást kívántak hogy a' fogakra munkálhassanak, 's nem csak rosszul tisztították azokat, hanem a' foghúst is megsértették.

NEGYEDIK SZAKASZ.

A' gyermekek fogzása.

A' gyermeknek mind addig anyja emlőin kell maradni, míg más tápszereket vehet magához, és így a' fogak jövőseig, vagy a' fogzásig. Ezen új életműszerek elő állásával kezdődő kifejlődési korszak a' legfontosabbak közé tartozik. A' fogzás időpontja nem minden gyermekre nézve egyforma, azonban rendszeren az élet nyolczadik, 's tizenkettedik hónapja közt történik, ritkán későbbben, még ritkábban hamarabb. Egy vagy több fognak a' születés kori kijövése a' legfelülőbb ritkaságok közé tartozik. Épen olly határozatlan időközben következik egymásra az egyes fogak. Néha csak a' két felső jó ki, azután mind a' két felől a' már kijött fogakhoz fölül és alól még egy fog, úgy hogy mind össze már nyolcz fog látható. Ezután jó darab idő elmúlik, 's többnyire csak a' tizenötödik hónapban tűnnek elő a' többi fogak. Most jönnek a' szemfogak, még pedig rendszeren először az alsó állkapocsban. A' zápfogak még későbbre állanak elő, de rendszeren a' második életév végével az egyetemes tejfogak jelen vannak számszerint huszan.

Igen különböző időszakaszban jöven ki egymásután a' fogak, valóban igen nehéz általános szabályt adni elő. W e n d t azonban következő szabályt állít fel. A' huszonnegyedik- huszonnyolczadik hét előkerülésekor jelennek meg rendesen a' fogjövésnek első nyomai. Először az alsó állkapocs két középső metsző fogai, azután pedig a' felső állkapocs középső fogai, végre a' szélső metszőfogak rontanak ki.

Több hét lefolytával, rendesen az első év végével kijönek az első zápfogak, melyeket a' hegyes vagy szemfogak követnek. Berekesztik a' fogjövést a' második zápfogak. — A' késői fogzás a' kifejlődés lassan haladó munkásságára, — 's a' táplálás beteges irányára mutat. Az igen késő fogzás legtöbb esetekben az úgy nevezett angolnyavalya (Rhachitis) előjelének tartatik.

A' fogzásban két időközt különböztethetni meg. Az elsőben a' fogcsirája egész terjedelmében megdagad, nagyobbá lesz, az őt környező részekre erőszakosan terjeszkedik, súlyos, 's fájdalmas körjeleneteket okoz. Akkor egy meglehetősen hosszú időköz következik, mely a' gyermekre nézve csendesen, 's ártalom nélkül múlik el, míg végre 's ez a' fogzás második korszaka, a' fog felemelkedik, a' foghús felé nyomul, 's többnyire minden különös körjelek nélkül keresztül ront.

A' fogzás némüleg természeti választófal a' gyermeki élet két különböző kifejlődési korszakának. A' fejlődő életművezet szabályszerű és szükséges működése az, azért nem lehet azt magában soha, még ha kellemetlen események csatlakoz-

nának is hozzá, nyavalyának tartani. Csak akkor lehet a' fogzást nyavalyává, 's okozhat új nyavalyákat is, ha többféle súlyos körülmények kerülnek össze. A' fogzaskor előkerülő jelenetek az egész gyermeki életművezetre tartoznak, 's a' vele együtt járó külső változások senki figyelmét el nem kerülhetik, ki a' gyermekekre ilyenkor szemesen ügyel. A' homlok, mely eddig gömbölyű kerek, és előre álló volt, lesimul, az arcz kifejezést nyer, a' szemek jelentőséget, a' tagok több szilárdságot. A' tengőélet munkássága gyarapodván, mind azon kór események egyesülhetnek egymással, melyek a' nedvek erősebb tolakodásától, 's az edényrendszer nagyobb ingerültségétől származnak. Minden ezen korszakra eső betegeskedést a' fogzással kapcsolatba hozni akarni szinte balgatagság lenne.

Ezen új kifejlődés korszakát az tünteti ki, hogy az eddig egyedül munkás tengőélet visszalép, 's helyette az úgy nevezett állati működések az izmokban és idegekben világosabban és erőteljesebben lépnek fel. A' gyermek már most mintegy erőteljesebben lép ki magából. Nem csak elszenvedi már a' külső benyomásokat, hanem ő is visszahat az őt környező külső benyomásokra. Az arcznak, különösen a' homloknak már említett változása által az arcz nyájasabb, lelkesebb kinézésre tesz szert, a' tekintet élénkebbé lesz az arczvonások több jelentőséget nyernek.

A' fogzás első korszakában a' foghús nem igen veres, sem dagadt, és felemelkedett. A' gyermek szája tajtékzik, nyugtalan, hirtelen és hangos-

san felkiált ismét elnyugszik, szemei néha vere-
sek, különösen a' belső szegletekben, némelly ese-
tekben a' nátha is jelen van, a' gyermek álmá-
ban hirtelen megijed, a' foghús viszketni látszik,
mindent rá, mit megkaphat, enyhülést érez, ha
az ember újjaival foghúsát gyengén simogatja,
könnyen hasmenést kap, de a' mellyet nem kell
könyelműleg elállítani. Ha ezen néha hosszabb, né-
ha kevesebb ideig tartó korszak elmúlt, a' gyer-
mek ismét megnyugszik.

A' beállott szünet után kezdődik a' fogzás
második korszaka. A' gyermek már semmit sem
vesz szájába, hanem hangosan kiált, ha valamely
tárgyba bele harap, a' foghús és a' száj égető for-
ró, a' foghúson valamely fölemelkedett fejr, vagy
piros helyet vehetni észre, melly különösen érzé-
keny; a' gyermek arczsine majd pirosra, majd
sápadtra változik, a' gyermeknek semmi sincs ked-
vére, csecset kér, 's ha megkapta undorodva for-
dul el tőle, a' lázas rohamok, 's a' hasmenés gya-
koriak. Ezen kór tünetények, többnyire mind el-
tűnnek mihelyt néhány fog kijött. Néha még a' záp-
fogak kijövésekor is tartanak azok. A' sok és sok-
féle gyakran előkerülő jelenetek között említést ér-
demelnek a' fogzást megelőző bőrkiütések is.

Legkönnyebben kirontanak a' metszőfogak, de
koránsem azért mivel éles szélők van, melly a' fog-
húst gyorsan keresztül metszi, mert különben a'
szemfogaknak még könnyebben ki kellene rontani,
formájok ezen körülménynek kedvező lévén, mert
kúp alakúak, először tehát csak egy csúcsokkal tör-
nek keresztül, 's a' foghúson csak kis nyilást csi-

nálnak, mellyet a' következő vastagabb rész aprán-
ként nagyobbá tesz. De kirontások mégis gyakran
igen súlyos eseményekkel jár. Továbbá a' zápfogak
is azt mutatják, mikép a' fogak alakjától a' fáj-
dalom nagysága épen nem függ. Széles lévén felü-
letjök a' könnyű kijövése épen nem látszanak al-
kalmasoknak, 's mégis rendesen minden súlyos kór-
jelenetek nélkül jönnek ki. Némellyek azt hiszik, mi-
szerént a' zápfogak kirontása azért nem jár olly
súlyos kórjelenetekkel, mivel utóljára, 's azon idő-
ben történik, midőn már a' gyermek teste nem olly
ingerlékeny és érzékeny, mint az előtt volt. De
ezen vélemény sem áll egészen. A' foghús minél
régibb annyival szilárdabb, a' fogjövés tehát bajo-
sabb, és fájdalmasabb, mit mindenki tud, kinek ké-
sőbbi éveiben zápfogai jönnek. Ez gyakran olly fáj-
dalmakat szerez, miket a' gyermek alig állhatna ki.
A' fogzás jelenetei tehát az egész test kifejlődési
korszakának, nem pedig a' helybeli körülmények-
nek tulajdonítható; legsúlyosabbak azok azon fo-
gak jövésekor, mellyek azon időben jönnek ki, mi-
dőn a' kifejlődési korszak legfőbb pontját elérte;
az utolsó fogak kirontásakor ellenben gyengébbek
azok, mert azon kifejlődési korszak most már ha-
nyatlik.

Millyen sokat használjon a' csecsemők élet-
rendének okos elintézése, kiviláglik már a' fogzás-
nál. Azon gyermekeknél, kiket étellel nem tömnek,
kiknek egészsége jó karban és erőben van, a' fo-
gak rendesen igen könnyen jönnek, ha csak külö-
nös nem kedvező körülmények nem kerülnek ösz-
sze. Ha ellenben a' gyermek zabálás miatt igen

bővérüvé és pozsgássá lett, vagy gyenge, beteges, görcsökre hajlandó, nehezebben jó a foga, 's többféle bajtól lehet félni. Az ilyen gyermekeknél előkerülő leggonoszabb jelek: az erős láz, dugulás, kábulás, álmoság, és rángódások. Ha ezen események folyvást tartanak, gyermek a' életét csak hamar veszélyeztethetik, 's vagy hirtelen halálos gutaütést okozhatnak, vagy későbbi veszélyes nyavalyáknak p. o. az agy üregbeli vízkórnak, nyavalyatörésnek, és szélhűdésnek alapját vethetik meg. A' szerfeletti hasmenés akkor lesz különösen veszélyessé, ha hozzá görcs járul. Ezen körjelenet leginkább az olyan gyermekeknél mutatkozik, kik anyjok, vagy dajkájok emlőitől hirtelen kénytelenek voltak megválni.

Kétes esetekben azonnal orvost kell megkérdezni. A' nyavalya rendes folyamata mellett következő ártatlan fájdalom enyhítő háziszerek ajánlhatók. Dörgöljük a' gyermek foghusát újjainkkal, adjunk neki néha zsemlye- vagy kenyérhéjját, hogy legyen min rágodni, vagy czukrosvizbe, vagy fehértálva forrázatba mártott tiszta szivacsot kell vele szopogattatni. A' foghús gyúladás nélküli állapotjában hasznos, ha a' gyermek bőrön vagy valamely illatos gyökéren p. o. violagyökéren (*Radix iridis florentinae*) rágódik. Ha a' foghús igen forró, fájdalmas, és száraz, hidegvizzel kell kengetni. Akkor minden rágás ártalmas, még a' kevéssé ingerlő fehértálva, vagy az édes gyökér rágása is. Epen olly kevéssé alkalmazható, mivel többé vagy kevesbé ingerlő, a' foghúsnak tejbe főtt fűgével, rózsamézzel, savanyú tejfellel, vajjal vagy olajjal, oleum

tartari per deliquium-mal, citromlével dörögölése. Minden esetben megvetendő, 's nyilván ártalmas kemény testeken hagyni a' gyermeket rágódnál, minéműek az elefántcsont, üveg, kő, farkasfog 'stb. Mit kelljen tartani az újabb időkben annyira magasztalt gyöngyfüzérekről, mellyek a' nyakra kötve a' fogzást könnyebbíteni mondatnak, valamint más az újságokban kitrombitált titkos szerekről is magától tudni fogja minden okos ember.

Mivel a' gyermek a' fogzás kezdődésekor többnyire még az anyai emlőkön csügg, kötelessége minden anyának gyermeke fájdalmait, mennyire hatalmában áll, enyhíteni. Ezt úgy eszközölhetik, ha csak hivesítő és könnyű ételt eszik, hogy a' tej képes legyen a' csecsemő lázas állapotját csillapítani. Még gondosabban meg kell választani a' tápszereket az olyan gyermekeknél, kik az anyai tej helyett étellel neveltetnek fel. Ezeknél az emésztés rendetlenségei, 's másféle bajok csak hamar előkerülhetnek, mellyek aztán a' fogzás ingerültségével párosulva súlyos és igen veszélyes nyavalyákat szerezhetnek. Az is veszélyes jár, ha a' gyermekek akkor választatnak el az emlőktől, midőn a' fogzás a' legerősebb folyamatban van, mert a' szokott tápszer megvonása szükségessé tevé betegkedést szül, 's mig egyes bajt könnyű volna legyőzni, a' kettős baj igen veszélyes.

A' orvosi bánásmód a' gyermek fogzásakor a' már kifejtett nézetek szerint elintézendő, 's a' külföldi elökező esetek által közelebbről meghatározandó. Következő tanok általános elvekkül tekinthetők.

Minél vér- és nedvteljesebb a' gyermek, minél inkább meg vannak tolúlva a' nedvek az agyvelőben, annál veszélyesebb a' gyermek állapotja mind a' jelenre, mind a' jövőre nézve, 's annyiaval elszántabban kell a' művészetnek előállni, 's a' nedvek erős tolakodását mérsékelni.

Ha ezen kifejlődési állapothoz kórjelek csatlakoznak, mindig úgy kell azokat tekinteni és méltányolni, mint az itt igen kitűnő táplálási állapottal szoros viszonyban állókat; azért igen sokat használ az ilyen esetekben a' nedvek levezetése; innen magyarázható, mikép egy kis hasmenés annyira könnyebbíti a' fogzást. Ha a' kivált bővérű gyermek szorulásban, vagy a' nedveknek a' fejfélé való tolulásában szenved, mi könnyen nagyobb szenvedést, és veszélyt vonhat maga után, egy kis adag édes higany (calomel) többnyire bizonyos sikerű. E' végre elég a' gyermeknek naponként kétszer egy hatodrészes egy negyedrészes szemer édes higanyt néhány szemer czúkorral adni, a' hasmenés után a' székletétel rendessé lesz, a' veszélylyel fenyegető kórjelek apránként eltűnnek. Ha a' székrekedés makacsabb, fél szemer jalappát lehet a' higanyhoz adni.

A' foghús helybeli ápolása csak annyiban képes jó és tartós sikert eszközölni, mennyiben az egyszersmind az itt túlnyomó általános vén- és nedvváltozásra jótévéleg hat. Innen magyarázható, miért használt egyes esetekben a' foghús felmetszése, melyet több angol orvosok annyira magasztaltak, de a' melly az alább kimagyarázandó okoknál fogva mégis megvetendő.

Míg a' lázas mozgalmak csak mérsékeltek nincsen szükség semmi orvosságra, a' hivesítő eledelek 's a' felhevülés kerülése rendesen elegendő. Mivel a' fogzásban szenvedő gyermek az esteli órákon rendesen sulyosabban szenved, a' legjobb esetben is este nagyobb figyelem szükséges; 's a' gyermeket semmi szín alatt ki nem kell vinni. Ha a' láz sulyosodik orvosi segítség kívántatik, a' kóralak beteges érzékenysége jellemét hordja magán, 's a' gyógyítás e'hez alkalmazandó. A' Henke által az ilyen körülmények közt ajánlott salétrom az ilyen gyermekekre nézve épen nem czélszerű eszköz, mert a' gyomrot terheli, az emésztést könnyen megzavarhatja, nagyobb adagokban véve pedig még gonoszabb következményei lehetnek. Czélszerű, 's a' gyermeki koregyediségéhez igen hozzá illő szer a' következő egyveleg: Succ. citri recenter expr. unc. dimid. satur. kali carbonico et adde Aq. destill. simpl. unc. duas, Sacch. albi drachm. duas. M. D. s. óránként egy kavés kalánnal beadni.

Ezen kívül savanyú lábvíz leginkább este, savanyú borogatás kovászból, és erős eczetből a' lábikrákra téve elvezető kristály korpa főzetből, és savanyú mézből alkalmaztatnak. Ha a' nedvek még inkább tolakodnak a' fejfélé néhány pióczát kell a' fülek megéragasztani, 's másfél-két obony vért bocsátani. A' vérbocsátással nem kell késedelmezni. Ha a' székrekedés makacs, 's a' kristályok alkalmazása és a' főlebbi egyveleg folyvásti alkalmazására elegendő székletétel nem következik, könnyű hashajtót kell adni, mire néhány szemer édes higany a' legalkalmasabb. Használ itt a' mannából és

rabarbara nedvből álló egyveleg is. Illyen módon ha mindent korán alkalmaztunk a' nedv tolakodást csak hamar a' legszebb sikerrel mérsékelhetni, mire a' kórjelenetek is csak hamar elenyésznek.

De ha az első idő el van mulasztva, és az által a' kórjelenetek a' legfőbb fokra emelkedtek, akkor különösen pióczákhoz, hidegborogatásokhoz és az édes higanyhoz kell folyamodni. Ezen utóbbi szert annyira ajánlják a' gyermekek nehéz fogzása ellen, hogy több orvosok javasolták ezen szer-től a' fogzás ideje alatt apró adagokban beadni a' fogzás könnyebbitésére, Ki az édes higany azon tulajdonságát ismeri, miszerint az az életművezet összeragadt részeit feloldozza, ezen hatását könnyen megmagyarázhatja.

A' második fogzással járó kórjelenetek koránsem olyan félelmesek, mint az ideigleni (első) fogak kirontásával járó. Mivel a' helybeli betegségek csak nem ugyan azok, hasonló gyógyításmódot is kívánnak. Mi a' rokon (sympathicus) nyavalyákat illeti, mellyeknek a' gyermekek a' második fogzás ideje alatt alávetvék, azok következők szoktak lenni: vértorlódás, órvér folyás, nyálkás gyakran vérrel elegyes nyál-folyás, a' nyálmirigyek megdagadása, szem- és fülbaj, koszfélé kiütés a' fejen, tésztás sümör az arczon, mik azonban épen olly hirtelen elmúlnak, mint a' hogy előállottak.

Az ideigleni fogak kihullása csak nem mindig veszély nélkül történik, ha czélszerű nevelés által a' gyermeknek erős és egészséges testalkotást eszközölünk, reményelhetjük, hogy a' fogváltás minden baj nélkül történik. Az ollyan gyermekekre nézve,

kiknek szülői gyengék, 's ingerlékeny életművezettel birnak ezen körülmény különös fontosságú; ezeknek három- négy éves korukban sokszor kell a' szabad ég alatt járkálni, hidegfördőt használni, czélszerű tápszerekkel élni, 's ha az idő nem zordon hajadon fővel járni. Ha minden sanyarúbb munkától, minden durvább időjárástól aggodalmasan őrzik őket, testök mindig gyenge lesz, 's olly érzékeny, hogy minden legkisebb fájdalom nyavalyát okoz. Ha az első tejfogak kihullanak, a' fogváltás által a' szájbán okozott ingert igyekezni kell máshova vezetni, mert különben könnyen tovább terjed, a' vérnek a' fej felé tolulását, sőt még agyvelőgyuladást is okozhat. Ha tehát a' foghús erősen megdagad, enyhítő szárvizeket kell használni, p. o. mályvavirágfőzetet mézzel elegyítve, kásaborogatást az állkapocs alá, három- négy pióczát rakni a' fül megé, 's a' gyulladásban levő foghúst gerelylyel (lancetta) felmet-szeni, hogy a' benne meggyült vér kitakaródjék. Ezen kívül lágyító kristélyeket kell adni, 's mustárliszttel csipőssebbé tett lábvizet alkalmazni. A' gyermeknek az alatt csak könnyű kevés és kevesé tápláló ételeket, 's hüvesítő italokat kell adni. Ha a' fájdalom ezen szerek alkalmazása után meg nem szűnik, 's az ingerültség állapotja az egész testben folyvást tart, eret kell a' gyermekén vágatni, 's belsőkép görcscsilapító szereket adni; ha ennek sincs kívánt sikere, nem kell az időt vesztegetni, 's a' fogakat ki kell huzatni, mellyek alatt az új fogak már kiakarnak jöni, bár amazok még

erősen állanak is. Ezen kezelésmód több esetekben igen hirtelen segített a' bajon.

A' zápfogaknak, mellyek váltakozás alá nem jönnek, kirontását kísérő jelenetek, sokkal gyakrabban a' foghús által okozott ellenszegülés következményei, mint ez a' tejfogaknál történik, 's ugyan azért az ezeket takaró foghúst minél hamarébb keresztül kell metszeni.

Azon mértékben, mellyben a' második fogzásbeli fogak kifejlődnek, az ideigleni fogak gyökerei 's igen gyakran a' korona belseje is beszívódik (abszorbeálódik) 's mivel semmi nyomuk nem marad, gyanítható, hogy ezen gyökerek apránként felolvadnak, 's a' hígóság bizonyos fokát öltvén magokra, a' vér általános tömegébe enyésznek. Ezen beszívódás, gyakran a' fog csúcscsán kezdődik, 's a' fognyakaig hat, melly ekkor lógni kezd, és kiesik, vagy az újjal is könnyen kihúzható, mivel igen gyengén áll.

Azon esetben, midőn az ideigleni fogak gyökerei be nem szívódnak, mi miatt az állandó fogak természeti helyzetüket el nem foglalhatják, a' fogívben rendetlenségek okoztatnak, mellyeken mindenkor lehetne segíteni, ha némelly szülék időtlen gyöngédsége nem okozná, hogy a' műtétel gyakran igen későre halasztatik. Azt reménylik t. i. hogy a' fog magától kiesik, 's az állandó fogat olly soká távol tartják természeti helyétől, hogy igen nehéz azt ismét rendbe hozni. Az ilyen esetben értésére kell adni a' szüléknek, mikép a' gyermek a' műtétel miatt semmi veszélyben nem forog, 's a' műtétel által sok szomorú következményeknek eleit vehetni.

Ki kell tehát az ideigleni fogat rögtön húzni, 's az állandónak helyet csinálni. Mivel vannak gyermekek, kik némelly fogaiktól előbb megválnak, mint másoktól, szükség szájakat gyakran megvizsgálni, 's mihelyt az ideigleni fogak lógni kezdenek, a' vizsgálást még szigorúabban tenni. Mert egy életkor sem kíván nagyobb gondosságot, mint az ideigleni fogak kipótlása.

A' felnevelkedettek szintúgy mint a' gyermekek ki tétetvük a' veszélyes eseményeknek, mellyek a' harmadik nagy zápfog, vagy a' bölcsességfogak kirontásakor kerülhetnek, különösen pedig akkor kerülnek elő, ha a' többi fogak igen szorosan állnak egymás mellett, 's a' harmadik nagy zápfog, és a' koronaalakú állkapocsnyujtvány közt csak kevés hely marad. Igen gyakran megtörténik, hogy ezen fogak a' foglyukakból jönnek elő a' nélkül, hogy észrevennők; egyébiránt kifogások is történnek, 's kirontásuk meglehetősen gyakran többé vagy kevesbé kétes eseményekkel jár, mi úgy látszik, azon csontos állománynak, mellyen keresztül kell rontaniok, vastagságától függ. Némelly egyedeknél a' fájdalom igen súlyos, 's mind addig néha néha megújul, míg a' fog egészen ki nem jött, mi több hetekig, sőt évekig tarthat. Ekkor néha folyasó féle jelenetek állnak elő, mellyeket a' foghús evesedése követ, 's az ezen tájékon lévő izmok úgy összehúzódnak, hogy a' beteg sokszor csak nagy bajjal tudja az állkapcsait egymástól elválasztani. Némelly embereket a' bölcsesség fogainak kirontásakor folyvást tartó, vagy rendetlenül félben hagyó láz is meglep, melly a' mellre és före elterjedő ideges jelenetek-

kel jár. Ezen láz, valamint az ideges jelenetek is gyakran semmi szernek nem engednek, 's csak akkor múlnak el, ha a' fogkírontás teljesen be van végezve. Ezért kell ezt a' lehetőségig könnyebbitni, a' fogakat betakaró foghús eltakarítása által. Az ilyen műtétel a' beteg görcseit, és súlyos fájdalmait is csak nem egy pillanat alatt elmúlasztja. Ha a' száj igen erősen össze van húzva, úgy hogy nem lehet elegendőkép felnyitni, a' fülek mellé piócákat kell tenni, lábvizet, lenmag borogatást, 's mákfejfőzetet rendelni. Ha a' fájdalmak daczára lehetséges volna a' száját egy kevésse felnyitni, árpaitalt kell bele tölteni, száraz fűgét, vagy friss mézeskalácsot tenni bele. Más esetekben gyakran szükség a' fogat, ha mindjárt egészen kijött is, kihúzni, hogy a' baj csillapodjék, ha t. i. jelenléte az által ellenben levő állkapocs mozgásait akadályozza. Ha nem lehet kihúzni, az előtte legközelebb állót kell kihúzni, mire amaz idővel ennek a' helyét foglalandja el.

ÖTÖDIK SZAKASZ.

Fogorvosi műtételek.

1) A' fogak kiétetése, és kiégetése. Némelly esetekben az orvosok tüzet, és mesterséges gyógyszereket alkalmaznak, hogy a' fájdalmas-sá lett fogideget előljék, vagy a' csontszúnak hártárt vessenek. Maury, ha a' fogfájást égetés által akarja előlni, rendszeren három hüvelyknyi hosszú platina rudacsát használ, mely nyélbe van csinálva, 's mintegy nyolcz vonalnyira a' hegyétől kis borsónagyságra domborodik, hogy ezen domborúság az égetésre szükséges meleget tartsa meg. Ha ezen műszert használni akarja, megtüzesíti a' rudacsot, s' hirtelen és mélyen betaszítja a' fogcsatornába egykevéssé körülforgatja, 's ismét kihúzza. Ezen égetési mód, különösen a' metszőfogak, szegletfogak, 's az apró zápfogak gyökerei ellen alkalmazható. Ekkor a' beteg hideg vizet vesz szájába, 's ha az fájdalmat nem okoz a' műtétel sikerül. A' kis üregbe aztán egy kevés borlélbe mártott pamutot tesznek, 's mikor jól megszáradt kitömk. Vannak még más különböző alakú égető műszerek is.

Mivel sok ember sokkal kényesebb, hogy sem égetővassal hagyna fogaihoz közelíteni, étető szerekhez is szoktunk folyamodni. Ide tartoznak a' hig-salamia, salétromsav, és kénsav. Az alkalmazás igen

egyszerű. Pamutból golyócskát készítünk az étető szerrel megnedvesítjük, 's a' csontszú által képzett üregbe tesszük. Az ezen szer okozta fájdalom, hasonló az égetés fájdalmához, ezen bánásmód a' vigyázatlanság által könnyen veszélyessé lehet. A' beteg, és szomszédfogak csont- és zománczállományát könnyen meglágyíthatják, a' száját és nyelvet megégethetik.

Más nem olyan erős szerek p. o. mirrha, tömjény, tulubalzsam, mákonyvonat, égény, fáhéjszesz, 's más repülő olajok által is megsemmisíthetni a' fogidegek érzékenységet, ha belőlök egy keveset a' csontszú által képzett üregbe tesszünk.

2) A' fogak kitömése. Miután a' fogidegek ingerlékenységét megtompítottuk, a' csontszú további harapózásának az odú kitömésével vesszük elejét. Mivel az előtt e' végre ónat használtak, ezen műtételt plombirozásnak is nevezik. A' csontszú által okozott odút ón-, cizin-, arany-platina lemezekkel olvadékony ragasztékkal, vagy, de a' mi ritkább, viasszal 's más olyan egyvelegekkel tömők, melyek a' nyál hatásának ellen állani képesek. Ezen különböző anyagokat a' fogüregbe teszik, 's ezt oly pontosan kitömjék, hogy hozzá sem nyál, sem levegő nem férhet. Ha ezen műtétel sikerült, a' fogak holtunk napjaig tarthatnak.

Említők már, mikép a' régi orvosok ezen műtételre csupán ónat használtak; de mivel az hamar megfeketül, és savitódik, már most nem egy könnyen használják azt. Főleg cizinlemezket, vagy az úgynevezett jóbczint (Hiobszinn) szokás alkalmazni, melyet némelly tükörművészek a' tükör beborítá-

sákor használnak. Legjobb az üreget arannyal és ezüsttel kitömni; a' viasz kevésbé tartós, de mégis alkalmazhatóbb akkor, midőn az első fogakban kell eltakarni az üreget, melyet az ércz láthatóvá tenne. Párisi fogorvos Regnard e' végre eleinte az úgy nevezett darczet-féle érczet használta, mely három rész bátranyból, öt rész ónból, 's három rész cizinből áll, 's már a' forró víz mérsékénél megolvad. Következőleg alkalmaztatik az. A' fogat megtisztítják, és megszáraztják, azután azon egyvelegből aránylagos mennyiségű részt tesznek a' fogüregbe, a' kitömő vasat megtüzesítik. Ha ezután a' megtüzesített műszer az egyveleggel érintésbe hozatik, azonnal olvadni kezd; ekkor az egész fogüregben széterjesztik azt mindenfelé nyomkodva, míg meg nem keményedik, ezután kisimítják vagy pallérozzák, hogy a' fogürege annyival teljesebben ki legyen tömve. Ha ezen egyveleghez egy tizedrész kénest teszünk még hamarébb megolvad.

Különösen szükség a' kitömés előtt a' fogüreget gondosan kitisztítani, benne némelly darabosságokat képezni, hogy az ércz benne annyival szilárdabbul megtelepedjék. Akkor eléveszünk egy kevés pamutot, egy kevés borléllet, vagy illatos olajjal megnedvesítjük, betesszük a' fogüregbe, néhány pillanat múlva ismét kiveszszük, száraz pamuttal kipótoljuk, 's ezt mind addig folytatjuk, míg az üreg egészen ki van szárazítva. De néha ezen műtétel után is erős, különösen Csúz-féle fájdalmak, sőt fekélyek is származnak, ha a' fájdalom folyvást tart, az érczet ismét ki kell venni, a' felmagasztalt in-

gerültséget a' szokott szerekkal lecsillapítani, mielőtt a' bezárást újra megkísértenők.

3) A' fogak félretaszítása. Ha valamelly egészséges, vagy rozsdá ette fog folyvást fáj, 's még sem akarnánk tőle megválni, gyakran a' kihuzás helyett célt érünk azzal is, ha félre taszítjuk, vagy egy kevesé felemeljük, miután ismét rendes előbbi helyére visszateszszük. Ezen műtéttel azonban leginkább csak a' tizenhárom-harmincz évek közt sikerül, 's olyan személyeknél, kiknek egészsége 's foghúsa különben jó karban van. Ha a' foghús puha, és vérző, a' fog soha sem nyeri vissza előbbi szilárdságát, 's csak hamar végkép ki kell húzni. Legalkalmasabbak ezen műtéltre a' metsző, a' szem- és az apró zápfogak. A' kezelésmód kevéssé különbözik a' kihuzásától, de sokkal nehezebb, mivel a' mozgásoknak igen lassúnak kell lenni hogy a' fog edényei és idegei el ne szakadjanak. Eleinte a' műtét után a' beteg csak könnyen rágható ételekkel éljen, 's száját egyszersmind szorító és erősítő higságokkal gurgulyazza, hogy a' fog előbbi szilárdságát annyival hamarabb visszanyerje. Ha a' műtét a' zápfogakon vitetik véghez, gyakran evgyülemény származhatik a' fogüregben, a' foghúsból pedig sipoly, mi a' fogak ki huzását szükségessé teszi.

4) A' fogak kihuzása. Ezen műtétet csak akkor kellene elkövetni hagyni, ha minden más kísérletek sikeretleneknek találtattak. Némellyek meghülés, vagy más csekély okból fogfájást kapnak, 's rögtön kihuzatják azon jó fogat, melly még sok évekig talán egész életökben hasznos szolgálatot teen-

dett vala. A' fogorvosok is tehát csak pontos meg szemlézés és szemes vizsgálat után hagyják magokat a' műtéltre venni. Mások fogaikat mihelyt a' szű belé kapott, azonnal kihuzatják, attól félvén, hogy a' szű ezekről a' szomszéd fogakra is elragad. De ez is tévelygő vélemény, 's mint már megmutatók, vagynak szere, mellyek a' csontszu által részint elromlott fogakat meggyógyítják, sokáig épségben megtartják, 's az ételrágásra alkalmatosakká teszik. Vannak ugyan egyes esetek, midőn a' nyál a' szűette helyek által némileg meg van mérgezve 's az által a' gyomorra is kártékonyan hat, midőn a' csontszu meszsze harapózása, vagy más okok miatt, a' kitömés nem eszközölhető, midőn a' lélekzet a' szű ette fogak által dögletelessé lesz, ezen esetekben igen is a' kihuzás azon egyetlen mód, mellyhez okosan folyamodhatni.

De a' ki fogat akar kihuzatni, hogy azáltal a' tartós, és erős fájdalomnak elejét vegye következő szempontokra kell ügyelnie: 1) a' beteg nem tudja mindig egész bizonyossággal kijelelni, mellyik foga fáj, 's a' foghúzó azon veszélyben forog hogy könnyen a' nem fájós fogat húzza ki. 2) gyakran egész sorfog fáj a' műtétet tehát igen terjedelmes és veszélyes lenne. 3) a' fogkihuzás az egész arcot elcsufithatja, a' beszédet érthetlenné teheti. 4) a' foghúzás fájdalmas, különösen ha először mindjárt nem sikerül. 5) a' rágást nehezíti az, b) a' foghúzás gyakran nem sikerül. A' fog eltörhetik, 's gyökereit csak nagy bajjal szedhetni ki. 7) gyakran egyik fog kihuzása után a' fájdalom a' másokra költözik át. 8) a' fogodvasságának a' fájdalommal sok-

szor semmi köze. Lehet hogy több évekig nem fáj az; egy történetes meghülés hirtelen fájdalmat gerjeszt benne. Az ágy melege, bodzavirág-forrázat, vagy más meleg ital különösen a' jól készült puncs, lábvíz könnyű szerrel elűzi a' meghülésből származott fogfájást, 's a' fog előbbi állapotjába visszalép. Néha a' fogfájás oka nem magában a' fogban van, 's ha a' fogat kihúzzák, a' fájdalom mégis tart. A' fogat tehát csak akkor kell kihuzatni a) ha a' fájdalom kiállhatatlan súlyosságú, de nem kell feldnünk, hogy az ember nagy fájdalmakat kiállhat. b) ha a' fájdalom mi azonban ritkán történik, más szereknek épen nem akar engedni. c) ha a' legcélszerűbb okra előkerül. d) ha a' fog általjában megromlott, 's semmi eszköz által használhatóvá nem tehetni.

5) A' mesterséges fogak betevése. A' fogak veszteségét mesterséges fogakkal csak nem egészen kipótolhatni. Ha ezek jól vannak készítve, és czélszerűleg betéve a' száj ékességét, a' beszédet, és a' rágást tekintve ugyanazon szolgálatokat teszik, mint a' természetiek. Az olyan embereknel, kiknek fogaik hosszuk, és lógásra hajlandók, egy mesterséges foggal az egész fogívet, vagy fogsort megerősíthetni. Főkívánság, hogy a' mesterséges fogak színekre és formájokra nézve a' szomszéd fogakhoz hasonlítsanak. Ezenkívül erősen kell állaniok, a' nélkül hogy a' szomszéd fogaknak terhőkre lennének, vagy pedig az állkapocs valamelly részét rongálnák. Az efféle fogak emberi fogakból, vagy az elefánt, és rozmár agyarából, a' manát-rozmár-, vagy a' tengeri borjú szarvas-mar-

hafogakból, néha bizonyos porcellánfajból is. Az anyag megválasztását legjobb a' fogorvosra bízni. Egész fogsor készítésekor többnyire rozmaragya-
rat használnak, mivel igen szilárd, és legtovább marad fejéren. Sok tekintetben elsőbbséget érdemel azonban a' porcellánfog, mert ennek mindenféle színt lehet adni, mert erős, a' nyál semmi kárt nem tehet benne, az égetés előtt egészen a' foghús formája szerint alakítható, azon résznek is, melly a' foghúst ábrázolja egészen foghússzínt adhatni. Ha egyes első metsző, vagy szemfogak kell betenni, akkor az emberi fog legalkalmasabb.

A' fogak berakásakor nem kell békételenkedni azon sok kisírllet miatt, mellyet a' fogorvos a' mesterséges fogakkal legtöbb esetekben kénytelen tenni; mert ha igen gondosan be nem illesztetnek, kellemetlen tekintetűek, 's a' rágást is akadályozzák. Arra is békétülés és ügyesség kell, midőn a' mesterséges fogakkal a' beszédet, és rágást megszokjuk. Ha egész fogsor van berakva, gyakran több hónapok múlnak el, míg azt rendszeren használhatjuk.

Ha egy, vagy több fogat akarunk betéetni, a' száj minden részeink, különösen a' foghúsnek egészségesnek kell lenni. A' becsapolt emberi fogak is szükség hogy egészséges gyökerűek legyenek. Ha a' mesterséges fog behelyezése után fájdalom, a' foghús daganatja, vagy egy kis fekély támad, ezen bajokat szájvíz, és más ide illő szerek által enyhíthetni. A' mesterséges, fogak betétele után a' száj tisztaságára különös gondot kell fordítani mivel a' mesterséges fogak sokkal hamarabb mocskosokká,

és borkövesekké lesznek mint a' természetiek. Ezen okból ki kell azokat néha a' szájából venni, megtisztítani, későbbben pedig újakkal kipótolni. Még a' porcellanfogaknál is mulhatatlanul szükséges a' tisztaság, különösen ha egyszersmind az emésztés rossz, a' nyál sok borkövet választ el, s a' természeti fogak nem egészen egészségesek.

